

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ο ΜΕΝΤΩΡ, Χρονογραφικὸ καὶ Ἱστοριοδικικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας,
ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο κάθε ἔτους
μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ

Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ:

Πρὸς τοὺς Ἑταίρους 1 • Β. Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ: Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Τορώνης 3-7 • Β. Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ, Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Γλαῖ καὶ ἡ δημοσίευσίς της 8 • ΓΕΩΡΓΙΟΥ Σ. ΔΟΝΤΑ: Προσφώνηση 10-11 • Β. Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ: Ἡ ἀρχαιολογία καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα 12-17 • ΝΤ. ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ: Gla and the Corais in the 13th Century B.C. Ἡ τελικὴ σύνθεσις 18-25 • Χρ. ΜΠΟΥΛΩΤΗ: Στὸν Γλαῖ διὰ σκαπάνης καὶ γραφίδος Ἰακωβίδη, ἡ Ὁ πανεπιστημιακὸς δάσκαλος καὶ συνεργάτης 26-33 • ΝΤ. ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ: Ὁ Ἀπόλλων Chatsworth καὶ ἡ κλασικὴ γλυπτικὴ στὴν Κύπρῳ 34-41 • Β. ΚΟΝΤΟΡΙΝΗ: † Jeanne Louis Robert 42-48.

Ἐκδοτικὴ φροντίδα Ἡλέκτρας Ἀνδρεάδη

ISSN 1105-7181

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72 Ἀθήνα, Fax (010) 3644 996

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΤΟΣ ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ • ΤΕΥΧΟΣ 62 • ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2002

Πρὸς τοὺς Ἐταίρους

Τὸ τεύχος τοῦτο δὲν περιέχει τίποτε γὰρ τὸν Μαραθῶνα! Ὅ,τι νεώτερο ὑπάρχει γὰρ τὴν τύχη τοῦ πεδίου τῆς μάχης τοῦ 490 π.Χ. ἐκτίθεται σὺν ἐπίλογο τοῦ Ἔργου 2001 καὶ σὴν πρὸς τοὺς ἐταίρους ἔκθεση τοῦ Γ. Γραμματέως γὰρ τὸ 2001, ἡ ὁποία θὰ ἀνακοινωθεῖ κατὰ τὴν Α΄ Τακτικὴ Συνέλευση. Ἡ ὕλη τοῦ τεύχους εἶναι καθαρῶς ἀρχαιολογικὴ καὶ ἀφορᾷ τὴ δραστηριότητα τῆς Ἐταιρείας. Δύο μελετήματα παρουσιάζουν εἰδικὸ ἐνδιαφέρον, τὸ πρῶτο εἶναι ἡ σύντομη βιογραφία τῆς ἐπιτίμου ἐταίρου μας Jeanne Robert († 3 Ἰανουαρίου 2002) καὶ τὸ δεύτερο τὸ ἱστορικὸ τῆς εὔρεσης καὶ ἡ τεχνοκριτικὴ ἀνάλυση τῆς γνωστῆς χάλκινης κεφαλῆς τοῦ Ἀπόλλωνος Chatsworth.

B.X.Π.

Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΗΣ ΤΟΡΩΝΗΣ

Στις 20 Μαρτίου ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Ἀλέξανδρος Καμπίτογλου ὁμίλησε στὴν Ἑταιρεία μὲ θέμα: «Κρατώντας τὸν Θουκυδίδη στὰ χέρια μας. Εἰκοσιπέντε χρόνια ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας στὴν Τωρόνη τῆς Χαλκιδικῆς». Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας Ἀκαδημαϊκὸς Βασίλειος Χ. Πετράκος προλογίζοντας τὸν ὁμιλητὴ εἶπε τὰ ἑξῆς:

Ἀνάμεσα στὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες, ἡ πλέον ἄπιστη καὶ ἡ περισσότερο δυσήνια εἶναι ἡ ἀρχαιολογία, μάλιστα ἡ ἀνασκαφικὴ ἀρχαιολογία.

Ἐνας φιλόλογος, ἄς μνημονεύσουμε τοὺς δικούς μας, ὁ Κοραῆς ἢ οἱ Βερναρδάκηδες ἢ ἀκόμη ὁ Immanuel Bekker, μελετᾷ τὰ χειρόγραφα κάποιου ἀρχαίου κειμένου, παραβάλλει τὶς ποικίλλουσες γραφές τους καὶ μᾶς προσφέρει ἕνα ἔγκυρο κείμενο, καλύτερο τῶν προηγουμένων ἐκδόσεών του. Ἡ κοπιαστικὴ αὐτὴ ἐργασία, γιγάντια, πολύτιμη, γίνεται στὸ γραφεῖο, στὴν ἡρεμία τοῦ σπουδαστηρίου ἢ στὶς βιβλιοθηκές, τοῦ Βατικανοῦ, τῶν μοναστηριῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Σήμερα μάλιστα ἀρκεῖ γιὰ τὴν ἀντιβολὴ ἕνα μικροφίλμ τῶν χειρογράφων ἢ, ἀκόμη καλύτερα, μία ἠλεκτρονικὴ δισκέτα, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ μεταβιβασθεῖ ἠλεκτρονικῶς ὅπουδῆποτε τοῦ κόσμου. Ἔτσι ἐξαφανίζεται ὁ κόπος τῆς μετακίνησης γιὰ τὴν ἐπίσκεψη τῶν βιβλιοθηκῶν, καὶ ἡ ἄχαρη ἐργασία τῆς ἀντιβολῆς γίνεται στὸ σπίτι μας.

Ὁ ἀρχαιολόγος-ἀνασκαφεὺς βρίσκεται ἀπὸ ὅλους τοὺς οὐμανιστὲς στὴ χειρότερη μοῖρα. Ὁ ἱστορικὸς τῆς τέχνης, ὁ νομισματολόγος, ὁ ἐπιγραφικὸς, ὁ ἀγγειολόγος, ὁ ἀρχιτέκτων, ὅλοι παραλαμβάνουν ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα τὴν ὕλη ποὺ θὰ μελετήσουν, ἔτοιμη. Ὁ ἀνασκαφέας ὅμως ἔχει τὴ βαριά μοῖρα νὰ τὴ δημιουργήσει. Ὅσα θὰ ἀκούσετε σὲ λίγο ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Καμπίτογλου γιὰ τὴν ἀρχαία Τωρόνη καὶ θὰ δεῖτε νὰ εἰκονίζονται λουσμένα ἀπὸ τὸν ἥλιο τῆς Σιθωνίας, πλάι στὴ γαλάζια θάλασσα ποὺ θωπεύει τὰ πανάρχαια βράχια καὶ τὴ ζεστὴ ἄμμο τοῦ καλοκαιριοῦ, ὑπάρχουν γιὰ ἕνα καὶ μόνο λόγο. Γιατὶ λίγοι ἄνθρωποι ἀποφάσισαν νὰ ξοδέψουν χρόνια

ἀπὸ τῆ ζωῆ τους γιὰ νὰ τὰ φέρουν στὸ φῶς, νὰ τὰ φροντίσουν, νὰ τὰ ἀποκαταστήσουν καί, τέλος, νὰ τὰ ἐρμηνεύσουν. Καὶ ἡ ἐργασία γίνεται πάντα στὸ ὑπαιθρο, στὸν ἥλιο καὶ στὴ σκόνῃ. Θυμηθεῖτε τὶς σχετικὲς περιγραφὲς ἀνασκαφῶν, στὸ Ἴρακ βέβαια, τῆς Agatha Christie.

Οἱ ἀνασκαφεῖς δὲν βρίσκουν ἔτοιμα τὰ ἀρχαῖα, ὅπως εἶναι στὸ μουσεῖο τὰ γλυπτὰ ποὺ θέλουμε νὰ μελετήσουμε, ἕνα ἀγγεῖο ἢ μιὰ ἐπιγραφή. Τὰ ἀρχαῖα πρέπει νὰ δημιουργηθοῦν σιγὰ σιγὰ, μέσα σὲ δεκαετίες, μὲ πολὺ κόπο. Ὅταν ὁ Καββαδίας ἄρχισε, τὸ 1881, νὰ ἐρευνᾷ τὴν Ἐπίδαυρο, ἦταν μόλις 31 ἐτῶν. Πέθανε τὸ 1928, στὰ 78 του, χωρὶς νὰ ἔχει ὀλοκληρώσει τὴν ἀνασκαφή, οὔτε νὰ τὴν ἔχει δημοσιεύσει ἐπαρκῶς. Ἐόδεψε μεγάλο μέρος ἀπὸ 47 χρόνια τῆς ζωῆς του γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ ἐπιγραμματικὴ περιγραφή μου κρύβει πολλὰ σπουδαῖα. Κρύβει τὸν κόπο γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἀνασκαφῆς, τὴν ἐξεύρεση πόρων, καὶ τὴν ἐξασφάλισή τους γιὰ σειρὰ ἐτῶν, τὴν ὀμαλὴ συνεργασία ὄλων τῶν παραγόντων τῆς καί, τέλος, τὴ δημοσίευσή της. Δὲν ἔχω παρακολουθήσει τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Τορώνης καὶ ὅσα γενικὰ λέγω τὰ δανείζομαι ἀπὸ τὴν ἐμπειρία δικῆς μου μεγάλῃς ἀνασκαφῆς καὶ μελέτης. Κρύβει ἀκόμη ἡ περιγραφή μου τὴν ἀπιστία τῆς ἀνασκαφῆς ἀπέναντι στὸν ἀνασκαφέα. Ὅταν καμιά φορὰ, ἐπὶ μακρὰ διαστήματα, δὲν ἀποδίδει εὐρήματα ποὺ θὰ ἀνταμείψουν τοὺς κόπους, τὶς προσδοκίες καί, κυρίως, τὴν ἀφοσίωση τῶν ἀνθρώπων σ' ἕνα πνευματικὸ ἔργο, αἰσθάνεται ὁ ἀνασκαφέας προδομένος.

Ὁ Ἀλέξανδρος Καμπίτογλου ἀνέλαβε, τὸ 1975, ἕνα μεγάλο ἔργο: τὴν ἀνασκαφὴ καὶ δημοσίευση τῶν λειψάνων τῆς Τορώνης, τῆς σπουδαίας ἐκείνης ἀθηναϊκῆς κτήσης στὴ Χαλκιδική, ποὺ πολιορκήσε ὁ Σπαρτιάτης στρατηγὸς Βρασίδης τὸ 423 π.Χ. καὶ ἡ ὁποία συνδέεται στὴ συνείδησή μας μὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, τὸν Θουκυδίδη. Ὁ ἱστορικὸς (IV 110-116) σὲ ἑκατὸν ἕνα στίχους τῆς ἔκδοσης τῆς Ὁξφόρδης, μᾶς διηγεῖται μὲ τρόπο ἀνεπανάληπτο τὴ δραματικὴ ἱστορία τῆς πολιορκίας τῆς Τορώνης καὶ τῆς κατάληψής της ἀπὸ τὸν Βρασίδα. Βῆμα βῆμα μᾶς περιγράφει

τὴν πολιορκία, πῶς ὁ Βρασίδης ἀφικόμενος νυκτὸς ἔτι καὶ περὶ ὄρθρον τῷ στρατῷ ἐκαθέζετο πρὸς τὸ Διοσκόρειον, ὃ ἀπέχει τῆς πόλεως τρεῖς μάλιστα σταδίου, δηλαδὴ μόλις 925 μέτρα. Μᾶς περιγράφει κατόπιν πῶς, μὲ προδοσία, μπήκαν μέσα στὴν πόλη ἑπτὰ κομάντος ὀπλισμένοι μὲ ἐγχειρίδια μόνον, πῶς κατόρθωσαν νὰ ἀνοίξουν τὶς πύλες τῆς πόλης καὶ νὰ μπεῖ σ' αὐτὴν εὐκόλα ὁ Βρασίδης μὲ τοὺς ἄντρες του.

Τὴν περιγραφή του τελειώνει μὲ τὴν ἐπίθεση τοῦ Βρασίδα ἐναντίον τοῦ φρουρίου τῆς Ληκύθου, τὴν ἄμυνα τῶν Ἀθηναίων, τὸ γκρέμισμα τοῦ ἀμυντικοῦ τους κατασκευάσματος. Ὁ Θουκυδίδης (IV 115) τὸ περιγράφει καὶ λέγει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι πύργον ξύλινον ἐπ' οἴκημα ἀντέστησαν, καὶ ὕδατος ἀμφορέας πολλοὺς καὶ πίθους ἀνεφόρησαν καὶ λίθους μεγάλους, ἀνθρωποὶ τε πολλοὶ ἀνέβησαν. Τὸ δὲ οἴκημα λαβὸν μεῖζον ἄχθος ἐξαπίνης κατερράγη (ἔστησαν ξύλινον πύργον ἐπάνω εἰς οἰκοδόμημα, εἰς αὐτὸν ἀνέβασαν πολλὰς στάμνας καὶ πηθάρια γεμάτα νερὸ καὶ μεγάλας πέτρας, καὶ συγχρόνως ἀνέβησαν εἰς αὐτὸν καὶ πολλοὶ ἄνδρες. Ἀλλὰ τὸ οἰκοδόμημα, ἔνεκα τοῦ ὑπερβολικοῦ βάρους, ἐσωριάσθη αἰφνιδίως).

Οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέκτησαν τὴν Τορώνη τὴν ἐπόμενη χρονιά, τὸ 422, μὲ τὸν Κλέωνα. Λίγο ἀργότερα καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι, ὁ Βρασίδης καὶ ὁ Κλέων, σκοτώθηκαν ἐμπρὸς στὴν Ἀμφίπολη. Ὁ πρῶτος, νικητὴς στὴ σύγκρουση μὲ τοὺς Ἀθηναίους, πληγώνεται, πεθαίνει (V 10, 8) καὶ τιμᾶται ὡς ἥρωας. Ὁ Κλέων, ἐνῶ εἶχε τραπεῖ σὲ φυγή, καταληφθεὶς ὑπὸ Μυρκινίου πελταστοῦ ἀποθνήσκει (V 10, 9).

Αὐτὴ τὴν πόλη θὰ μᾶς περιγράψει σὲ λίγο ὁ Ἀλέξανδρος Καμπύτογλου «κρατώντας τὸν Θουκυδίδη στὰ χέρια του». Θὰ μᾶς πεῖ τὴν παλιὰ ἱστορία τῆς Τορώνης, καὶ θὰ μᾶς μιλήσει λίγο γιὰ τὸν Βρασίδα καὶ γιὰ τὸν Κλέωνα. Τὴν ἱστορία τῆς προσπάθειάς του ὅμως μαζὶ μὲ τοὺς συνεργάτες του, τὰ εἴκοσι πέντε χρόνια τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρευνᾶς του στὴν Τορώνη, θὰ τὴν παραλείψει. Ἐνα μέρος τῆς κρύβεται στοὺς τόμους ποὺ μόλις ἐκδόθηκαν. Γνωρίζω ἀπὸ πολὺ κοντὰ τὴν μακρὰ καὶ κοπιαστικὴ πορεία τῆς δημοσίευσης τῆς ἀνασκαφῆς τῆς περιόδου 1975-1978, ἡ ὁποία ἔφθασε στὸ εὐτυχὲς τέλος τῆς, μὲ τὴν ἔκδοση ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τριῶν μεγα-

λοπρεπῶν τόμων σὰ ἀγγλικά μὲ τὸν τίτλο *Torone I, The Excavations at 1975, 1976 and 1978*.

Στὶς στυλινές καὶ ἄψογες σελίδες τῆς δὲν θὰ δεῖτε ὅσα σὰς μνημόνευσα, δηλαδὴ τὸν κόπο, τὴν ἀγωνία, τὴν ἀπογοήτευση ποὺ δοκιμάζει ὁ ἀνασκαφέας, ὅταν, ὄντας πανεπιστημιακὸς δάσκαλος, ἀναλαμβάνει, γιὰ χάρη τῆς ἔρευνας, νὰ ἐκτελεῖ καθ' ὅλη τὴ διάρκειά τῆς ἀχάριστα καὶ ψυχοφθόρα ἔργα. Ἄλλὰ τώρα ποὺ ἡ *Torone I* βρίσκεται στὰ χέρια μας ξεχνᾶμε προσώρας τὰ δυσάρεστα καὶ ἀπολαμβάνουμε τὸν πρῶτο μεγάλο σταθμὸ τοῦ ταξιδιοῦ. Ὁ δεύτερος θὰ εἶναι ἡ *Torone II*.

Τὸ ἔργο ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μέρη σὲ τρεῖς τόμους. Τὸ πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο μέρος ἀπαρτίζεται ἀπὸ εἴκοσι κεφάλαια, τὸ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖ τὴν διαπραγμάτευση ἑνὸς τμήματος τῆς ἀνασκαφῆς. Τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια εἶναι ἡ ἱστορία καὶ ἡ τοπογραφία τῆς Τορώνης καὶ ἡ ἔκθεση ἀνασκαφῆς τῶν τριῶν ἐτῶν. Στὰ λοιπὰ κεφάλαια δημοσιεύονται, κατὰ εἶδη, τὰ κινητὰ εὐρήματα: προϊστορική, γεωμετρική, ἀρχαϊκή, κορινθιακὴ καὶ ἀττικὴ κεραμική, κεραμικὴ Δυτικῆς κλιτύος, οἰκιακὴ κεραμικὴ, ἀμφορεῖς, κεραμικὴ τῆς ρωμαϊοκρατίας, εἰδῶλια, γυάλινα, ὀστεῖνα καὶ μετὰλλινα ἀντικείμενα, νομίσματα καὶ μία ἐπιγραφή-ἐπιστολή, χαραγμένη σὲ φύλλο μολύβδου. Ὁ τρίτος τόμος τῆς δημοσίευσης περιέχει τὶς φωτογραφίες καὶ τὰ σχέδια τῆς ἀνασκαφῆς.

Τὴν ἐποπτεία καὶ ἐπιμέλεια τῆς δημοσίευσης, ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ἕως τὴ βιβλιοδεσία, εἶχε ὁ Ἀλέξανδρος Καμπιτογλου, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ συντάκτης περισσοτέρων κεφαλαίων. Οἱ συγγραφεῖς εἶναι ἐν συνόλῳ δεκατέσσερις. Μὲ τὸ μεγάλο αὐτὸ ἔργο τους διαφωτίζεται ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἀρχαιολογία τῆς Τορώνης, ἡ ὁποία ἕως τὸ πρόσφατο παρελθὸν ἀποτελοῦσε κάτι τὸ φευγαλέο. Τώρα ἀπέκτησε ὑπόσταση.

Ἄλεξανδρε, μίλησα ἴσως περισσότερο ἀπὸ ὅσο ἔπρεπε γιὰ μιὰ προσφώνηση. Ἄλλὰ ὅπως ἐσὺ χαίρεις γιὰ τὸ ἔργο ποὺ ἐπιτέλεσες καὶ θὰ μᾶς περιγράψεις, τὸ ἴδιο χαίρω κι ἐγὼ ὅταν βλέπω ὅτι οἱ προοπθεῖές σου τόσων χρόνων, τώρα μὲ τὴ δημοσίευση μένουν πλέον στὴν ἀθανασία. Ἔλα στὸ βῆμα, «κρατώντας τὸν Θεουκυδίδη», διηγῆσου μας τὴν ἱστορία τῆς

παλιάς Τορώνης και ζωντάνεψε με τη φαντασία σου, τη θεμελιωμένη στη γνώση, την πόλη που έως τώρα γνωρίζαμε κυρίως μόνο από τις λιγοστές σελίδες του Όλδρου.

B.X.Π.

Κρατώντας το Θουκυδίδη στα χέρια μας

Είκοσι-πέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας στην Τορώνη της Χαλκιδικής

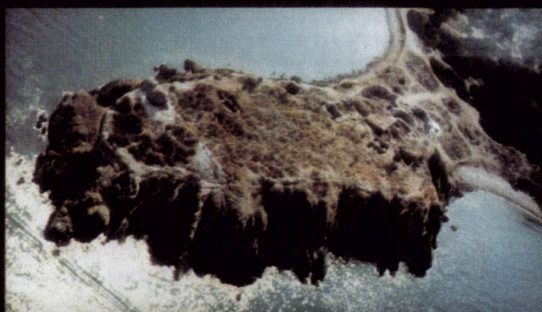

Διάλεξη του

Καθηγητή Αλεξάνδρου Καμπίτογλου

Ακαδημαϊκού

Διευθυντού του Αυστραλιανού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών
Εταίρου της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

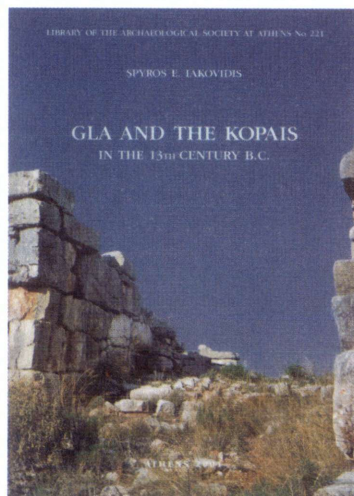

Η Αυστραλιανή αποστολή στην Τορώνη είναι συνεργασία της Αρχαιολογικής Εταιρείας και του Αυστραλιανού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου

Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΓΛΑ ΚΑΙ Η ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΤΗΣ

Στις 27 Μαρτίου 2002 ἔγινε στὸ μέγαρο τῆς Ἑταιρείας ἡ παρουσίαση τοῦ νέου βιβλίου τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Σπύρου Ἰακωβίδη, *Gla and the Kopais in the 13th Century B.C.*, μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἑταιρεία θέλησε νὰ τονίσει τὴν ἐξαιρετικὴ θέση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Γλα, ποὺ ἄρχισε πρὶν ἀπὸ πολλὰς δεκαετίες, ἤδη ἀπὸ τὸ 1893, ἀπὸ ξένους ἀρχαιολόγους, τὸν F. Noack καὶ τὸν A. de Ridder, καὶ συνεχίστηκε ἀπὸ τὸ 1955 ἐπὶ ἀρκετὰ χρόνια ἀπὸ δύο ἐταίρους τῆς, τὸν Ἰωάννη Θερψιάδη καὶ τὸν Σπύρο Ἰακωβίδη. Ὁ Ἰακωβίδης ὅμως δὲν ὀλοκλήρωσε μόνο τὴν ἀνασκαφή, μὲ τὴν ὁποία ἀποκαλύφθηκαν τὰ μνημεῖα τῆς νησίδος, ἀλλὰ καὶ ἔγραψε καὶ τὴν δίτομη δημοσίευσή τους, μὲ τὴν ὁποία διαφωτίστηκαν καὶ ἐρμηνεύτηκαν πλήρως. Ὁ τόμος ποὺ παρουσιάστηκε, γραμμένος στὰ ἀγγλικά, εἶναι ὁ τρίτος τῆς δημοσίευσης καὶ ἀποτελεῖ σύνθεση ὄλων τῶν ἐρευνῶν ποὺ ἔχουν γίνεи στὸν Γλα. Συγχρόνως ἀποτελεῖ καὶ ὁδηγὸ μας γιὰ πολλὰ ζητήματα τῆς μυκηναϊκῆς ἀρχαιολογίας. Οἱ ὁμιλίες τῆς δημόσιας συνεδρίας ἀκολουθοῦν.

B.X.II.

SPYROS E. IAKOVIDIS

GLA AND THE KOPAIS
IN THE 13TH CENTURY B.C.

CONTENTS

PART ONE: THE BUILDINGS AND THEIR FURNISHINGS

Introduction (The site – The excavation – Stratigraphy) – The structures: The fortification (The fortification wall – The gates); Rock fissure between the double and the south gate – The buildings within the fortification: The Central Enclosure – The melathron; Function and History of the melathron – The buildings in the South Enclosure (The west wing – The east wing) – Function and History of the S. Enclosure buildings.

PART TWO: COMMENTARY

The finds: The Pottery (Neolithic – Late Helladic – Hellenistic – Medieval) – Other Finds (Metal objects – Miscellanea – Foodstuffs) – Construction (Foundations – Walls – Mudbrick – Floors – Drains – Doorposts – Doors – Thresholds – Roofs) – Decoration – Chronology.

PART THREE: KOPAIS IN THE 13TH CENTURY

The fortress and the lake

10 Colour plates – 2 Maps – 43 Figures – 35 Plans – 187 Plates – 13 Shapes.

Σχήμα 24×17 έκ. – 172 σελίδες

Διατίθεται στην 'Αρχαιολογική Έταιρεία,
Πανεπιστημίου 22, 'Αθήνα 106 72,
τηλ. (010) 3625531, Fax (010) 3644996.

'Αποστέλλεται επίσης επί αντικαταβολή, κατόπιν παραγγελίας.

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

Κυρίες και κύριοι,

Με ξεχωριστή χαρά σās παρουσιάζει σήμερα ή 'Αρχαιολογική Έταιρεία τὸ βιβλίο *Γλās καὶ ή Κωπαῖς στὸν 13ον αἰῶνα π.Χ.* (στὴν ἀγγλική γλώσσα) τοῦ κυρίου Σπύρου Ἰακωβίδη, ἰσόβιου ἐταίρου της καὶ ἀκαδημαϊκοῦ.

Με τοῦτο τὸ βιβλίο ή Έταιρεία προσθέτει μία ἀκόμα, καὶ ἀπὸ κάθε ἄποψη σημαντική ἔκδοση στὴ μακρὰ σειρά τῶν ἐπιστημονικῶν ἐκδόσεῶν της.

Γιὰ τὸ εἰδικὸ ἐπιστημονικὸ βάρὸς τοῦ συγγραφέως του δὲν χρειάζεται νὰ μακρολογήσω, εἶναι σὲ ὄλους σας πολὺ γνωστὸ καὶ ή ἀνάπτυξή του θὰ προσέκρουε στὴν ἐγνωσμένη μετριοφροσύνη του. Λίγες ἄλλωστε φράσεις θὰ ἀρκοῦσαν γιὰ νὰ τὸ συνοψίσουν: Ἀπόλυτη κυριαρχία τῶν θεμάτων τῆς προϊστορικής ἀρχαιολογίας τῆς χώρας μας καὶ ὄλων τῶν χωρῶν τῆς Ἑγγὺς καὶ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, συνεχῆς προσπάθεια γιὰ τὴν ἐπέκταση τῶν γνώσεῶν μας, πάντοτε ὁμως ἐδραζόμενη σὲ στέρεα ἐπιστημονικὰ δεδομένα, συνείδηση τῶν ἐκάστοτε ὀρίων τους. Τὸ μόνο ποὺ θὰ ἔπρεπε ἴσως ξεχωριστὰ νὰ τονίσω εἶναι ή κρουσάλλινη σκέψη τοῦ κ. Ἰακωβίδη, ποὺ ὁ καθένας θὰ διαπιστώσει καὶ σὲ τοῦτο τὸ βιβλίο του, ὅπως καὶ στὰ ὅσα ἤδη ἔχει συγγράψει, καὶ εἶναι ἄλλωστε εὐρέως γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὸν προφορικὸ του λόγο. Πράγματα, γεγονότα, συμπεράσματα, καὶ οἱ προβληματισμοὶ ἀκόμη ποὺ ἀντιμετωπίζει ή ἐπιστήμη – μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἴσως ποτὲ δὲν θὰ μπορέσει ἐξ ὀλοκλήρου νὰ δαμάσει οὔτε καὶ στὸ μέλλον – ἐκτίθενται ἀπὸ τὸν κ. Ἰακωβίδη καὶ ἐδῶ καὶ ἄλλοῦ με καρτεσιανή, θὰ ἔλεγε κανεῖς, διαύγεια καὶ λογικὴ ἐπιχειρηματολογία.

Στὴν ἔκδοση ποὺ παρουσιάζεται σήμερα – καὶ ἐδῶ εἶναι ποὺ ἰσχύει αὐτὸ ποὺ λέει ὁ λαός, ὅτι ὁ παπὰς θὰ εὐλογήσει τὰ γένια του – ή Έταιρεία κατέβαλε κάθε δυνατὴ προσπάθεια γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸ λαμπρὸ ἀποτέλεσμα ποὺ σὲ λίγο θὰ ἔχετε καὶ σεῖς τὴν δυνατότητα νὰ διαπιστώσετε. Πέρα ἀπὸ τὴν πολυτιμὴ συνδρομὴ ποὺ παρασχέθηκε στὸν κ. Ἰακωβίδη ἀπὸ ἐκείνους τοὺς ὁποίους καταλεπτῶς ἀναφέρει στὸν πρόλογό του,

τὸ ἐκδοτικὸ ἀποτέλεσμα ὀφείλεται σὲ μεγάλο βαθμὸ στὴν συμβολὴ δύο ταλαντούχων κυριῶν, τῆς κυρίας Ἡλέκτρας Ἀνδρεάδη καὶ τῆς κυρίας Λούσης Μπρατζιώτη. Τὴν ἀρτιότητα τοῦ τυπωμένου κειμένου καὶ τὴν στυλιπνότητα τῆς ἐκδόσεως ὁ καθένας σας θὰ μπορέσει νὰ χαρεῖ, εἴτε διεξερχόμενος τὸ κείμενο, ὅπως τοῦ ἀξίζει, εἴτε καὶ ἀπλῶς φυλλομετρώντας το.

Ὅσο γιὰ τὸν ἴδιον τὸν ἀρχαιολογικὸ ἠώρο γιὰ τὸν ὁποῖον γίνεται λόγος σὲ τοῦτο τὸ βιβλίο, τόσο κοντὰ στὴν ταχείας κυκλοφορίας ἐθνικὴ ὁδὸ Ἀθηνῶν-Λαμίας, ἀλλὰ καὶ τόσο διακριτικὰ ἀποτραβηγμένον ἀπὸ αὐτὴν, εἶναι σχεδὸν ἄγνωστος στὰ μεγάλα πλήθη, καὶ τυλιγμένος ἀκόμα στὴν ἴδια σχεδὸν σιωπὴ ὅπως χιλιάδες χρόνια τώρα μετὰ τὴν καταστροφὴ ποῦ τὸν βρῆκε στοὺς ὕστερους μυκηναϊκοὺς χρόνους. Τὸ μόνο ποῦ θὰ ἤθελα μὲ τούτῃ τὴν εὐκαιρία νὰ τοῦ εὐχηθῶ εἶναι νὰ διατηρήσει ἀνέγγιχτη τὴν γοητεία του ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ τοῦ μαζικοῦ τουρισμοῦ ποῦ ἔχει καταστρέψει καὶ αὐτὴν τὴν γοητεία, ἀλλὰ καὶ ἄλλα πολλὰ σὲ πλείστους ἀρχαιολογικοὺς χώρους τοῦ τόπου μας καὶ νὰ δέχεται μονάχα τὰ εὐλαβικὰ βήματα τῶν στοχαστικῶν ἐκείνων ἐρευνητῶν ποῦ θὰ εἶναι σὲ θέσῃ μέσα στὴ σιωπὴ του νὰ ἀφουγκραστοῦν τὸν ἀπόηχο τῆς λαλιᾶς τῶν ἀνθρώπων ποῦ στὰ μακρινὰ ἐκεῖνα χρόνια φύλαγαν τὰ πλοῦτῃ τῆς εὐρύστερνης πεδιάδας ποῦ τὸν ἀγκάλιαζε ὀλοῦθε.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Σ. ΔΟΝΤΑΣ

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Σε παλαιότερες δημόσιες συνεδρίες της Έταιρείας διατύπωσα τὸ κατὰ τὴ γνώμη μου αὐτονόητο, ὅτι μία δημοσίευση ἀνασκαφῆς εἶναι ἐξ ἴσου σημαντικὴ – ἢ καὶ περισσότερο – μὲ τὴν ἴδια τὴν ἀνασκαφὴ, ἐκτὸς καὶ ἂν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ ἔχουν βρεθεῖ καὶ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης. Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὰ ἔργα τῆς τέχνης ἀποκτοῦν αὐτονομία καὶ αὐταξία. Μποροῦμε νὰ ἀπολαμβάνουμε τὴν ὁμορφιά τους χωρὶς ἐξηγητικὴ μεσολάβηση, χωρὶς ἐρμηνεία. Δὲν μᾶς τυχαίνει ὅμως νὰ βρίσκουμε πολὺ συχνὰ ἔργα ὅπως οἱ κόρες τῆς Ἀκροπόλεως, ὁ Ποσειδῶν τοῦ Ἀρτεμισίου, ὁ κοῦρος καὶ ἡ κόρη τῆς Μερέντας, ἡ κόρη τῆς Σελλάδας. Τῶν ἔργων αὐτῶν ἡ δημοσίευση ἔγινε συνοπτικὰ ἢ πλήρως, εἴτε καθόλου, εἴτε περιμένουμε νὰ γίνει. Καὶ ὅμως μόνο οἱ εἰκόνες τους μᾶς ἀρκοῦν γιὰ νὰ διαπιστώσουμε τὴν ἀξία τους καὶ νὰ συναγάγουμε συμπεράσματα γιὰ τὴν τέχνη τους, τὴν ἐποχὴ τους καὶ τὴν γενικότερη σημασία τους.

Οἱ περισσότερες ἀνασκαφές δὲν μᾶς χαρίζουν ἔργα τέχνης ἀλλὰ τὰ εὐρήματα ἀπὸ αὐτὲς εἶναι σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἱστορικῆς καὶ κοινωνικῆς φύσεως. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ ἔγκαιρη καὶ ὀρθὴ δημοσίευση εἶναι τὸ πρῶτο καὶ τὸ μόνο καθήκον τοῦ ἀνασκαφέως. Τὴν ἐκπλήρωση τοῦ καθήκοντος αὐτοῦ δὲν τὴν βλέπουμε συχνά. Ἀντίθετα πολλοὶ καὶ πολλές, ὡς Ἀτλαντες, συσσωρεύουν στοὺς ὤμους τους δεκαετιῶν ἀνασκαφές μὲ τὰ εὐρήματά τους, καὶ ἐπαγγέλλονται δημοσιεύσεις οἱ ὁποῖες παρέρχονται κατὰ τοὺς ἀμάχητους νόμους τῆς βιολογίας.

Ὁ Σπύρος Ἰακωβίδης – γιὰ τὴν παρουσίαση τοῦ τελευταίου ἔργου τοῦ ὁποῖου συγκεντρωθήκαμε ἀπόψε ἐδῶ – ἀποτελεῖ, ἀνάμεσα στοὺς παλιούς καὶ τοὺς σημερινούς ἀρχαιολόγους, παράδειγμα συνέπειας στὴν ἀπόδοση τῶν ἐπιστημονικῶν χρεῶν του. Ὅ,τι ἐρεύνησε ὁ ἴδιος τὸ δημοσίευσε σὲ μεγάλους τόμους καὶ ἀκούραστος ἐτοιμάζει κι ἄλλους. Τὸ 1969 μᾶς ἔδωσε τοὺς τρεῖς τόμους τῆς *Περατῆς*, βασικῆς γιὰ

τὴν μυκηναϊκὴ ἀρχαιολογία δημοσίευσης. Τὸ 1989 καὶ τὸ 1998 μᾶς χάρισε τοὺς δύο τόμους τοῦ Γλᾶ. Ἡ δευτέρη αὐτὴ δημοσίευση ἦταν δυσκολότερη. Ἔπρεπε νὰ μελετηθοῦν δύο παλιᾶς ἡμιτελεῖς ἀνασκαφές, νὰ σχηματισθεῖ ἡ ἐπιστημονικὴ εἰκόνα τοὺς καὶ κατοπιν, μὲ πλήρη γνώση τῶν πραγμάτων, νὰ προχωρήσει ὁ μελετητὴς στὴ δική του ἔρευνα, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν δεῦτερο τόμο.

Ἄλλὰ δὲν ἀρκέστηκε σ' αὐτοὺς τοὺς δύο τόμους, ὅπως θὰ ἦταν φυσικὸ γιὰ τὸν καθένα ἀπὸ μᾶς. Μᾶς ἔδωσε ἕνα τρίτο, αὐτὸν γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ ἀκούσετε σὲ λίγο ἀπὸ τοὺς εἰδικούς. Στὸν τόμο αὐτὸν συνθέτει καὶ συνοψίζει τὴν ὅλη του ἔρευνα τοῦ χώρου τοῦ Γλᾶ καὶ ὅλη τὴ γνώση ποὺ μᾶς προσφέρει ἡ ἀνασκαφὴ του. Τὸ βιβλίο δημοσιεύεται ἀγγλικά γιὰ ἕνα καὶ μόνον λόγο. Γιὰ νὰ μποροῦν οἱ ξένοι ποὺ δὲν γνωρίζουν τὴ γλῶσσα μας νὰ τὸ ἔχουν ὡς ὁδηγὸ στὴ μελέτη τῆς μεγάλης δημοσίευσης.

Τὰ τελευταῖα χρόνια τὸ γένος τῶν ξένων ἀρχαιολόγων ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία ἔχει ὑποστῆ, αὐτοπροαιρέτως φυσικά, μιὰ δυσμενὴ μεταβολή. Δὲν γνωρίζουν στὴν πλειονότητά τους οὔτε τὰ ἀρχαῖα οὔτε τὰ νέα ἑλληνικά. Τοῦτο ὀφείλεται στὴ μηχανικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, στὴν εὐκολία ποὺ παρέχουν στοὺς ἀρχαιολόγους οἱ μεταφράσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων στὰ ἀγγλικά καὶ στὰ γαλλικά κυρίως, καὶ στὰ ἐτήσια ξενόγλωσσα ἀρχαιολογικὰ συμπιλήματα τὰ ὁποῖα παρέχουν μία ἐκλαϊκευμένη ἐκδοχὴ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν στὴν Ἑλλάδα.

Ἄγνοεῖται λοιπὸν πλήρως ἡ ἑλληνικὴ πρωτογενὴς βιβλιογραφία, ἐκτὸς τῶν εἰκόνων καὶ τῶν σχεδίων. Καὶ παρουσιάζεται πολλὰ φορὲς τὸ φαινόμενο τῆς ἀκούσιας λογοκλοπῆς. Δηλαδὴ ἐμφανίζονται οἱ ἀλλόγλωσσοι – ἡ λέξη ὑπάρχει σὲ μιὰ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο ἤδη τὸ 591 π.Χ. (Meiggs - Lewis, *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, 1969, 7) – ἐμφανίζονται λοιπὸν οἱ ἀλλόγλωσσοι ἐπιστημονικὲς ἀπόψεις, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἤδη διατυπωθεῖ καὶ ἀναπτυχθεῖ ἀπὸ Ἕλληνες, σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ὡς μόνον παράδειγμα θὰ μνημονεύσω μία πρόσφατη περίπτωσι. Ὅλοι γνωρίζετε τὴν πεντάτομη σὲ μεγάλο

σχῆμα ἐρμηνευτική ἔκδοση τοῦ Πausανία ἀπὸ τὸν Νίκο Παπαχατζῆ. Ἀποτελεῖ ἔργο ζωῆς καὶ βαθιάς γνώσης. Εἶναι ἡ κριτική παρουσίαση τοῦ ἀρχαίου κειμένου, μετάφρασή του στὰ νέα ἑλληνικά, πυκνότητα καὶ ἐκτενῆ σχόλια, πραγματικά, μυθολογικά, θρησκευολογικά, τοπογραφικά. Ἐκατοντάδες σχεδίων καὶ φωτογραφιῶν, βιβλιογραφία ἐξαντλητική. Σύνολο σελίδων 2.883 καὶ σύνολο εἰκόνων 2.117.

Τὸ ἔργο αὐτὸ ὁλοκληρώθηκε στὴ δεύτερη, τελική του, ἔκδοση ἀπὸ τὸ 1974 ἕως τὸ 1981. Ἀλλὰ σὲ δύο συλλογικοὺς τόμους γιὰ τὸ κείμενο τοῦ Πausανία, ποὺ ἐκδόθηκαν καὶ οἱ δύο ἀπὸ μεγάλους ἐπιστημονικοὺς ὀργανισμοὺς τὸ 2001, τὸ ἔργο τοῦ Παπαχατζῆ δὲν μνημονεύεται, δὲν ὑπάρχει γιὰ τοὺς ξένους μελετητές, ἐνῶ ἡ σχολιασμένη μετάφραση τοῦ J. G. Frazer, τοῦ 1897, ἔχει τὴν πρώτη θέση.

Συχνὰ οἱ Ἕλληνες ἀλληλοκατηγοροῦμεθα γιὰ τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας, ὡς σωβινιστὲς ἢ ὡς ξενομανεῖς. Ἴσως συμβαίνει ἔτσι. Ἀλλὰ στὴν ἑλληνική ἀρχαιολογία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀγνοεῖς τὰ ἑλληνικά. Δὲν περιμένω νὰ τὰ χειρίζονται οἱ ξένοι ὅπως ὁ Wilamowitz, ὁ Wilhelm, ὁ Hiller, ὁ Kirchner, οἱ ὁποῖοι γνώριζαν πρῶτ' ἀπὸ ὅλα τὴν ἀρχαία μας γλώσσα. Ὅταν ὁμως δημοσιεύονται σήμερα ἀρχαῖες ἑλληνικὲς ἐπιγραφές, σὲ σειρά ἐκδόσεων ποὺ ἔχει μία ἔνδοξη καὶ ἀνεπίληπτη ἱστορία, δὲν ἐπιτρέπεται στοὺς νεώτερους, στοὺς σημερινούς, νὰ κακοποιοῦν τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ τὴν ἀρχαία ἑλληνική γλώσσα. Ἐτσι μειώνεται ἡ ἐμπιστοσύνη τὴν ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ τρέφουμε γιὰ τὰ ἔργα τῶν νεωτέρων.

Τὸ μεγάλο ξεστράτισμα ἀπὸ τὸ θέμα μας, τὸ ὁποῖο εἶναι ἡ ἀγγλικὴ ἔκδοση τοῦ Γλαῦ, ἦταν ἀναγκαῖο γιὰ νὰ ἐξηγηθεῖ ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ Ἐταιρεία ἐξέδωσε σὲ ξένη γλώσσα τὸ ἔργο Ἐλληνος συνεργάτου της. Ἡ Ἐταιρεία καὶ ὁ Ἰακωβίδης πρῶτα ἐκπλήρωσαν τὸ καθῆκον τους πρὸς τὴν ἐπιστῆμη καὶ τὴν ἑλληνική γλώσσα καὶ κατόπιν προχώρησαν στὴν ἀγγλικὴ σύνοψη.

Δὲν παραβλέπω ὅτι ἀρκετοὶ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι ἐπιθυμοῦν νὰ δημοσιεύουν τίς μελέτες τους σὲ ξένη γλώσσα, γιὰτὶ πιστεύουν ὅτι ἔτσι θὰ γίνουν γνωστοί. Εἶναι κάτι ποὺ συνέβαινε καὶ στὰ παλιὰ χρόνια. Μεγάλος Ἕλληνας ἀρχαιολό-

γος δέχτηκε έγγραφη ύπηρεσιακή επίπληξη από τον προϊστάμενό του ύπουργό για την τάση του αυτή. Πιστεύω ότι είχε δίκιο ο ύπουργός. "Αν οί δικές μας δημοσιεύσεις δέν γίνονται στα έλληνικά, πώς θα διαμορφώσουμε την έπιστημονική όρολογία; Στην κεραμική λ.χ. δέν έχουμε κατορθώσει να αντικαταστήσουμε πλήρως τούς γερμανικούς και τούς άγγλικούς όρους. "Αντίθετα ο Τσουντας, στην *Ιστορία της Έλληνικής Τέχνης*, έπειδή γνώριζε σωστά έλληνικά, έδωσε ένα κείμενο χωρίς ξένες έπιδράσεις και οί όροι τούς όποιους συνέθεσε ή μετέφρασε, άποτελούν σήμερα τούς καθιερωμένους και όρθούς. Τούς όρους αυτούς τούς άγνοούν οί περισσότεροι άρχαιολόγοι, οί όποιοι δέν διαβάζουν πλέον τò βιβλίο του Τσουντα ή τò διάβασαν κάποτε για τις πανεπιστημιακές έξετάσεις τους, χωρίς να τò μελετήσουν και από γλωσσική άποψη. "Αρκέστηκαν στις πληροφορίες που παρέχει για τὰ πράγματα.

Τὰ κείμενα τών παλαιών, αρχίζοντας από τον Στέφανο 'Α. Κουμανούδη και συνεχίζοντας με τον Τσουντα, τον Καρούζο, τον Ρωμαίο και τον Μαρινάτο, άποτελούν ύποδείγματα ύφους και, κυρίως, άκριβολογίας. "Ακόμη και οί καθαρεύοντες, όπως ο Βασίλειος Λεονάρδος και ο Νικόλαος Παπαδάκης, παρά την άκαμπτη γλωσσική διατύπωση τών κειμένων τους έπιτυγχάνουν να άποδώσουν τις ιδέες τους με τὰ λιγότερα λόγια και την άπόλυτη άκρίβεια. Θυμάστε όλοι τή φράση του Pascal σέ γράμμα του του 1656: «Τά 'γραφα σέ έκταση γιατί δέν είχα τον καιρό να τὰ διατυπώσω πò σύντομα». Τή φράση αυτή θά 'πρεπε να έχουν διαρκώς ύπ' όψει όσοι συντάσσουν δημοσιεύσεις, μάλιστα όσοι συντάσσουν καταλόγους άρχαίων.

Τελευταία μου παρατήρηση, που άφορα και αυτή τις δημοσιεύσεις, τή βιβλιογραφία, και τὰ έλληνικά. "Εννοώ τὰ ξενόγλωσσα συμπλήματα που περιγράφουν την έτήσια πρόοδο της έλληνικής άρχαιολογίας, στα όποια άποθησαυρίζονται τὰ δημοσιεύματα τών έφημερίδων για άνασκαφές και εύρήματα και έτσι ύποκαθίστανται όλες οί πρωτογενείς ελληνικές δημοσιεύσεις, τò *Έργον*, ή *Έφημερίς*, τò *Δελτίον*, τὰ *Πρακτικά*. "Αγιος ο σκοπός τών συντακτών τών συμπλημάτων αυτών. Κάτι τέτοιο έπεδίωξαν και έκαναν οί άρχαίοι και οί

βυζαντινοὶ λεξικογράφοι καὶ τοὺς εὐγνωμονοῦμε γιὰ ὅ,τι μᾶς διέσωσαν. Οἱ σημερινοὶ ξένοι ἀρχαιολόγοι ὅμως ἔχουν ὡς ἐγχειρίδια τῆς ἀποστεωμένες αὐτὲς συντηρήσεις καὶ παραβλέπουν τῆς πρωτότυπες ἑλληνικὲς ἐκθέσεις, τοῦ *Ἔργον*, τοῦ *Δελτίου* καὶ πολὺ περισσότερο τῆς διεξοδικὲς ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν στὰ *Πρακτικά*. Καὶ ἂν κάποιος τὸ κάνει, ξεχνᾷ νὰ μνημονεύσει τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλληνοῦ μελετητοῦ. Εἶναι μιὰ τακτικὴ ἢ ὁποῖα στὸ παρελθὸν εἶχε προκαλέσει τὴν ἀγανάκτηση τοῦ Louis Robert. Περισσότερο ἀπ' ὅλους οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι δὲν πρέπει νὰ βασίζονται στὰ ξενόγλωσσα αὐτὰ δημοσιεύματα. Ἀλλὰ τὸ κάνουν, γιὰτὶ εἶναι παγιδευμένοι στὴ λατρεία τῶν παραπομπῶν καὶ στὴ λανθασμένη μέθοδο ποὺ τοὺς ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια κατὰ τὴ σύνταξη τῶν διατριβῶν τους, οἱ ὁποῖες ἀντὶ νὰ εἶναι ὑποδείγματα κριτικῆς μεθόδου μεταβάλλονται σὲ ἀποθηκὲς ὑλικοῦ.

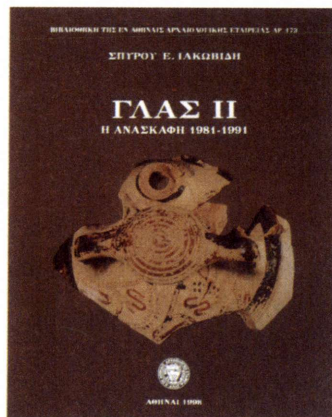
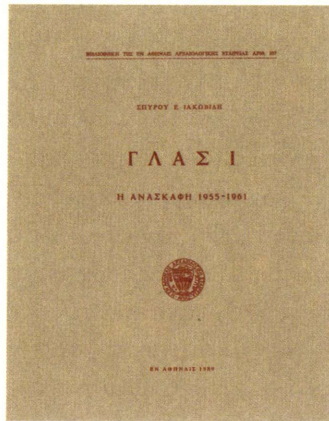
Σὲ πρόσφατο δημοσίευσμά του ὁ Χρῆστος Μπουλώτης ἀναλύει μὲ ἐμβρίθεια τὸ ζήτημα τῆς χρήσης τῆς ἑλληνικῆς στὴν ἀρχαιολογία, ἀπὸ Ἕλληνες καὶ ξένους. Τὰ συμπεράσματά του εἶναι ὀρθά. Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες ἐγκαταλείψαμε τὴν πλήρη χρῆση τῆς ἑλληνικῆς καὶ τώρα νιώθουμε νὰ μᾶς πληγώνει ὁ παραμερισμὸς τῆς, τουλάχιστον πληγώνει ἐκείνους ποὺ πιστεύουν ὅτι ἡ γλῶσσα ἀποτελεῖ τὸ κύριο στοιχεῖο ποὺ μᾶς διαφοροποιεῖ ἀπὸ τοὺς ἄλλους.

Ξαναγυρίζοντας στὸ νέο βιβλίο τοῦ Σπύρου Ἰακωβίδη ἔχω νὰ παρατηρήσω ὅτι ὁ Γλᾶς ὑπῆρξε περισσότερο τυχερὸς ἀπὸ τὴν Περατὴ. Οἱ τρεῖς τόμοι στοὺς ὁποίους περιγράφεται καὶ ἐρμηνεύεται τὸ μεγάλο μυκηναϊκὸ κέντρο ξεπερνᾷ τῆς πλέον τολμηρῆς προσδοκίης καὶ ἀπαιτήσεως μας. Δὲν τολμῶ νὰ προτείνω στὸν Σπύρο νὰ μᾶς χαρίσει κάτι ἄλλο, ὄχι τουλάχιστον ἕως ὅτου παρουσιασθεῖ ὁ *Ἄτλας τῶν Μυκηναίων*, ἓνα ἔργο ποὺ μὲ τὴν κάθε μέρα ποὺ περνᾷ, γίνεται πληρέστερο καί, φυσικά, ὠραιότερο. Καὶ αὐτὸ πραγματοποιεῖται χάρις στὴν ἐπιμονὴ τοῦ Σπύρου Ἰακωβίδη καὶ τὴν ὑπομονὴ του, καὶ θὰ εἶναι ἔργο πρωτοποριακὸ καὶ διαρκοῦς ὠφέλειας.

Ἔγινε κατανοητό, πιστεύω, γιὰτὶ ἐπιμένω στὴ χρῆση τῆς ἑλληνικῆς στῆς δημοσιεύσεις μας, καὶ γιὰτὶ συγχρόνως ἐπαινῶ τὸν ξενόγλωσσο Γλᾶ. Ὁ Ἰακωβίδης, μὲ τὴν δίτομη ἑλληνικὴ

δημοσίευσή του, εκπλήρωσε τις υποχρεώσεις του πρὸς τὸν τόπο καὶ τὴ γλώσσα μας. Ὁ νέος τόμος εἶναι ἐπὶ πλέον προσφορά του πρὸς τὴν ἐπιστήμη. Σᾶς θυμίζω ὅτι ὁ μέγας προκάτοχός του στὶς Μυκῆνες, ὁ Χρῆστος Τσουντας, δημοσίευσε, τὸ 1893, τὸ φημισμένο βιβλίο του *Μυκῆναι καὶ Μυκηναῖος Πολιτισμὸς* πρῶτα στὰ ἑλληνικὰ καὶ κατόπιν στὰ ἀγγλικά.

B.X.Π.

GLA AND THE COPAIS IN THE 13TH CENTURY B.C.

Η ΤΕΛΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ

Ὁ κύριος Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας σήμερα ἐπρωτοτύπησε! Ὅχι πὼς δὲν πρωτοτυπεῖ κι ἄλλες φορές ἀλλὰ ἡ σημερινὴ περίπτωση ἐμφανίζει μιὰ ἰδιαιτερότητα. Γιὰ νὰ παρουσιάσει τὸν *Glā*, τὸ τελευταῖο δημοσίευμα τῆς Ἐταιρείας καὶ νὰ τιμήσει τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ Σπύρο Ἰακωβίδη δὲν ἐπέλεξε μέλη τῆς ἀρχαιολογικῆς οἰκογένειας μὲ πολλαπλοὺς ὑψηλοὺς τίτλους καὶ ἀξιώματα ἀλλὰ δύο προϊστορικοὺς ἀρχαιολόγους, ποὺ ὅμως γνωρίζουν ἐκ τῶν ἔσω καὶ βαθιὰ τὸ ἔργο τοῦ καθηγητοῦ, ἔχοντας διαβάσει περίπου κάθε γραμμὴ τῶν δημοσιευμάτων του, τὸν σέβονται, τὸν ἐκτιμοῦν καί, πράγμα σπανιότερο στὸν συγκεκριμένο χῶρο, τὸν ἀγαποῦν. Ὁ ἓνας ἐκ τῶν δύο εἶναι ὁ Χρῆστος Μπουλώτης, καταξιωμένος ἀρχαιολόγος, μαθητὴς τοῦ Ἰακωβίδη καὶ σήμερα συνεργάτης του, καὶ ὁ ἄλλος ἡ ὀμιλοῦσα, παλαιὰ φίλη, ὅχι μαθήτριά του βέβαια στὸ Πανεπιστήμιο ἀλλὰ ἐξακολουθητικὰ συμβουλευομένη.

Ὁ Σπύρος Ἰακωβίδης εἶναι γνωστός, διάσημος στὸν ἐπιστημονικὸ κόσμο καί, ὅπως τελευταῖα ἔχει ἐπιγραμματικὰ λεχθεῖ «ὀδηγὸς ὅλων μας στὴ μελέτη καὶ τὴ γνώση τῆς ἀρχαιότερης ἐλληνικῆς Ἱστορίας». Δὲν θ' ἀποπειραθῶ κἀν νὰ ἀναφερθῶ στὴν ἐργογραφία του. Ἐχει γράψει πάμπολλα ἄρθρα, ἀνακοινώσεις, βιβλία· ὅλα μεστὰ ἀπὸ νόημα. Θὰ ὀνομάσω μόνο δύο συγγράμματα βασικὰ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς πρωτοϊστορίας μας, ἀπαραίτητα ἐργαλεῖα γιὰ ὅποιον ἀσχολεῖται μ' αὐτήν. Τὸ ἓνα εἶναι *Ai Μυκηναϊκαὶ Ἀκροπόλεις ἢ Late Helladic Citadels on Mainland Greece*, ὅπως ἔχει κυκλοφορήσει στὰ ἀγγλικά, καὶ τὸ ἄλλο ἡ ἀνασκαφὴ καὶ ἡ δημοσίευση τοῦ σημαντικοῦ νεκροταφείου τῆς Περαιτῆς. Ὑποδειγματικὴ ἀνασκαφὴ καὶ κυρίως ὑποδειγματικὴ δημοσίευση, ποὺ εἶναι καὶ ἡ βασικὴ ἐργασία τοῦ ἀρχαιολόγου γιὰτὶ αὐτὴ καταξιώνει καὶ φωτίζει τὰ εὐρήματα, τὰ ὁποῖα μόνο μὲ τὴν περιγραφὴ καὶ τὸν σχολιασμό τους παίρνουν τὴ θέση τους στὸν χῶρο καὶ

στον χρόνο και προσφέρονται για έρμηνεία, άλλιως αποβαίνουν άχρηστα. Ο Σπύρος Ίακωβίδης δημοσιεύει με τάξη, με λεπτομέρεια και απόλυτη σαφήνεια, καταδεικνύοντας έτσι ότι ή άρχαιολογία είναι μια έπιστήμη «πραγματιστική», που ξεκινά από δεδομένα συγκεκριμένα – «χειροπαστά» – πριν, και εάν, προχωρήσει στη θεωρία.

Η δημοσίευση των άνασκαφών είναι και ένα από τα κύρια μελήματα της Άρχαιολογικής Έταιρείας, δημοσίευση των νέων άνασκαφών φυσικά, αλλά και των παλαιών, έργο πò δύσκολο και περίπλοκο. Σημαντικές άνασκαφές ξεχνιούνται όταν δέν δημοσιεύονται και μεγάλες έρευνες δέν έχουν αξία αν δέν ολοκληρωθούν. Μεγάλοι χώροι, όπως ή Βραυρών και ή Έλευσίνα, έχουν μείνει άδημοσίευτοι. Οί ίδιες οί Μυκήνες έχουν δημοσιευτεί άποσπασματικά. Γνωρίζουμε καλά τους δύο ταφικούς κύκλους, αλλά με λιγότερες λεπτομέρειες τò ανάκτορο. Γνωρίζουμε ανισα τις διάφορες οίκες. Οί θαλαμωτοί τάφοι δημοσιεύτηκαν πρò όλίγων έτων από την άείμνηστη Άγνη Σακελλαρίου, αλλά για διάφορους άτυχεις λόγους τò βιβλίο της δέν εντάχθηκε στη σειρά των δημοσιευμάτων της Άρχαιολογικής Έταιρείας· και βέβαια είναι κρίμα ότι τα ήμερολόγια του Τσοúντα, του μεγάλου άνασκαφέα των Μυκητών, δέν υπάρχουν. Έξάλλου, όσο κι αν φαίνεται παράξενο, ή Άκρόπολη των Άθηνών, ó πρòτος χώρος της Έλλάδος, δέν έχει δημοσιευτεί στο σύνολό της. Έχουν μελετηθεί και δημοσιευτεί τα έπι μέρους κτίρια, όχι όμως όλκληρος ó βράχος – στη διαχρονική του ένότητα – ó οποίος σίγουρα κρύβει άκόμη πολλά μυστικά. Μέσα στη μεγάλη προσπάθεια να διατηρηθεί ή μνήμη και ή συνέχεια και να μη χαθούν μνημεία-εύρήματα που έρχονται άρωγοί στη σύνθεση της ιστορίας μας, ή Άρχαιολογική Έταιρεία έχει έντάξει στους στόχους της ένα σημαντικό δημοσιευτικό πρόγραμμα όλων των έρευνών της που έχουν μείνει ήμιτελείς. Για την όλκληρωση του έργου αυτού χρειάζονται έπιμονή, εύνοικές συνθήκες αλλά και κατάλληλοι έρευνητές που θα τò συνδράμουν και θα τò άναδείξουν. Και ήταν μια ώραία συγκυρία που για την παλιά άνασκαφή του Γλα ενδιαφέρθηκε ó Σπύρος Ίακωβίδης, ó κατ' έξοχήν ειδικός έπιστήμων, που είχε τη δύναμη

καὶ τὴ δυνατότητα νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὸν τεράστιο αὐτὸ χῶρο.

Ὁ Γλαῦς, τοῦ ὁποῖου τὸ ἀρχαῖο ὄνομα εἶναι ἄγνωστο, βρισκεται στὸν ΒΑ. μυχὸ τῆς Κωπαΐδας. Ἐρευνήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. ἀπὸ τοὺς Ferdinand Noack καὶ Antoine de Ridder, ποὺ ἀπεκάλυψαν τότε τὴν ὑπαρξὴ μυκηναϊκῆς ἀκρόπολης καὶ μαζὶ μ' αὐτὴν πολλὰ συναφῆ προβλήματα σχετικὰ μὲ τὰ κτίσματα, τὴ μορφὴ τους καὶ τὴ χρονολογία τους. Μετὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐκεῖνες ἔρευνες ὁ χῶρος ἔπεσε στὴν ἀφάνεια, ὅπως συχνὰ συνέβαινε στὰ χρόνια ἐκεῖνα, ἀλλὰ ἴσως κι ἐπειδὴ κανεὶς δὲν εἶχε ἀντιληφθεῖ τὴν σπουδαιότητά του.

Τὸ 1955, περίπου μετὰ ἀπὸ μισὸ αἰῶνα, τὶς ἔρευνες ἀνέλαβε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία καὶ τὶς ἀνασκαφὲς διενήργησε γιὰ λογαριασμὸ τῆς ὀ. Γ. Θρεψιάδης. Ἡ μελέτη προχώρησε σημαντικά, ἀλλὰ συγχρόνως πολλαπλασιάσθηκαν τὰ προβλήματα καὶ τὰ ἐρωτηματικά.

Πράγματι ὁ Γλαῦς παρουσιάζει ἰδιομορφία καὶ μοναδικότητα μὲ βασικὲς μορφολογικὲς καὶ λειτουργικὲς διαφορὲς σὲ σχέση μὲ τὶς ἄλλες μυκηναϊκὲς ἀκροπόλεις.

Ὁ Θρεψιάδης συνέχισε τὶς ἀνασκαφὲς ὡς τὸ 1961, ἀλλὰ τὸ 1962 πέθανε πρόωρα: ἡ ἀνασκαφὴ διακόπηκε, ἡ δημοσίευση δὲν ἔγινε, τὰ εὐρήματα ἀποθηκεύτηκαν. Καὶ πάλι ἡ μελέτη τοῦ Γλαῦ ἄργησε νὰ ἐπαναληφθεῖ. Τὸ 1972, παράλληλα μὲ ἄλλες ἔρευνες, ὁ Σπύρος Ἰακωβίδης γνώρισε τὸ ἀνασκαφικὸ ὑλικὸ τοῦ Γλαῦ καὶ προχώρησε σὲ συστηματικὸ ἔλεγχό του. Τὸ 1978 ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία τοῦ ἀνέθεσε τὴν ἀνασκαφὴ, μελέτη καὶ δημοσίευση τοῦ Γλαῦ. Τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν ραγδαῖα καὶ ἐντυπωσιακά. Τὸ 1989 δημοσιεύτηκε ὁ τόμος *Γλαῦς I*, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τὴν παλαιὰ ἀνασκαφὴ τοῦ 1955-1961. Συγχρόνως μὲ τὴν ἐξαίρετη ταξινόμηση τοῦ ὑλικοῦ ἔγινε ἡ πλήρης περιγραφὴ καὶ ὁ σχολιασμὸς του. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἀπαραίτητη προϋπόθεση πρὶν ἀποδοθοῦν στὴν ἐπιστῆμη τὰ ἀποτελέσματα τῆς μεγάλης ἀνασκαφῆς τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰακωβίδη, τὴν ὁποία διενήργησε ἀπὸ τὸ 1981 ἕως τὸ 1991. Τὸ 1998 δημοσιεύτηκε ὁ *Γλαῦς II*, πάλι μὲ πλήρη περιγραφὴ τοῦ ὑλικοῦ, σχόλια καὶ συμπεράσματα ποὺ βγαίνουν ἀβίαστα καὶ ποὺ ἔλυσαν ἐπιτέλους τὸ μυστήριον τοῦ Γλαῦ. Τὰ

μεγάλα ἐρμηνευτικὰ προβλήματα ἐξηγήθηκαν μὲ σαφήνεια ἀπὸ τὸν διεισδυτικὸ ἐρευνητὴ, ποὺ ἔχει ἀφομοιώσει τὶς γνώσεις του, τὴν πείρα του μὲ τὰ καινούργια δεδομένα καὶ μᾶς τὰ ἀποδίδει μὲ τὸν πρὸ εὐληπτο τρόπο. *Ce que l'on conçoit bien, s'énonce clairement*, λέει ὁ Boileau καὶ ὁ στίχος ταιριάζει στὴν περίπτωση¹. Σήμερα πλέον γνωρίζουμε ὅτι ὁ Γλαῦς ἦταν ἓνα μεγάλο ὄχυρωμένο κτιριακὸ συγκρότημα, τμήμα ἐνὸς ἔργου ποὺ εἶχε ὡς ἀποστολὴ τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ Κοπαϊδικοῦ πεδίου καὶ περιελάμβανε ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κύριο κτιριακὸ ὄγκο διάφορα παρατηρητήρια καὶ ὄχυρά. Δὲν ἦταν ἀνάκτορο, δὲν ἦταν ἔδρα ἡγεμόνος – αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ ἰδιορρυθμία του –, περιελάμβανε ὅμως κατοικίες διοικητικῶν ἀξιωματούχων, χώρους διαχείρισης καὶ ἐκτεταμένες ἀποθήκες. Ἰδρύθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 13ου αἰ. π.Χ. καὶ στὸ τέλος τοῦ ἴδιου αἰῶνα καταστράφηκε βίαια. Μέσα ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν πληροφοριῶν ποὺ ἤρθαν στὸ φῶς θὰ ἤθελα νὰ ἐπισημάνω δύο, ποὺ τεκμηριῶνουν ὑποθέσεις τὶς ὁποῖες εἶχε ἤδη παλαιότερα ἐκφράσει ὁ ἀνασκαφέας: πρῶτον, ἀπὸ τὰ ἀφθονα κεραμίδια ποὺ βρέθηκαν ἐπιβεβαιώνεται ὅτι τὰ μυκηναϊκὰ ἀνάκτορα καὶ κτίρια εἶχαν ἐπικλινεῖς – ριχτὲς – στέγες. Δεύτερον, ἡ ἀφθονία τῶν τοιχογραφιῶν, ἀκόμη καὶ σὲ δευτερεύοντα κτίρια τοῦ Γλαῦ, ὑποδηλώνει ὅτι στὴν Μυκηναϊκὴ ἐποχὴ ὄχι μόνο τὰ ἀνάκτορα καὶ τὰ μέλαθρα ἀλλὰ καὶ τὰ ταπεινότερα ἐνδιαιτήματα ἦταν τοιχογραφημένα. Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Γλαῦ θὰ δημοσιευτοῦν ἀπὸ τὸν Χρῆστο Μπουλώτη στὶς ἐκδόσεις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ θὰ ἀποτελέσουν τὸν τόμο *Γλαῦς* III.

Ἀπόψε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία παρουσιάζει τὴν ἀγγλικὴ ἔκδοση τοῦ Γλαῦ ποὺ τιτλοφορεῖται ἀπλὰ *Gla and the Copais in the 13th Century B.C.* καὶ ἔχει γραφεῖ ἀγγλικά ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα.

Πρόκειται γιὰ μιὰ ἱστορικὴ σύνθεση τῆς ὅλης ἀνασκαφῆς, ποὺ περιλαμβάνει ὅλα τὰ παραστατικὰ στοιχεῖα, τὶς πληροφο-

1. N. Boileau Despréaux, *L'art poétique* (1674) 153: «διατυπώνει κανεὶς μὲ σαφήνεια τὸ θέμα ποὺ ἔχει πλήρως κατανοήσει».

ρίες καὶ τὰ συμπεράσματα ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἔρευνα, ἀλλὰ παραλείπει τὰ λεπτομερῆ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα καὶ τὶς ἐκτενεῖς περιγραφές. Σὲ ἓνα μόνον τόμο, μὲ νέο εὐχρηστο σχῆμα, συμπυκνώνονται οἱ δύο μεγάλες δημοσιεύσεις *Γλᾶς I* καὶ *Γλᾶς II*, καὶ παρατίθεται ἐνημερωμένη, ἐκουγχρονισμένη βιβλιογραφία. Προσφέρεται ἔτσι ἓνα ἐργαλεῖο – ἐγχειρίδιο – κατάλληλο καὶ ἀπαραίτητο γιὰ ἀρχαιολόγους καὶ ἱστορικούς, ἀλλὰ καὶ πολύτιμο γιὰ ἓνα εὐρύτερο κοινὸ ἀρχαιοφίλων μνημῶν στὴν ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη. Ἐξάλλου ἡ ἀγγλικὴ γλῶσσα θὰ διευκολύνει σημαντικὰ τοὺς ξένους ἐρευνητές, ἐφόσον μὲ ὁδηγὸ τὸ ἀγγλικὸ αὐτὸ ἐγχειρίδιο θὰ μποροῦν εὐκολότερα νὰ συμβουλευοῦνται τὴν δημοσίευση καὶ νὰ ἀνατρέχουν σὲ λεπτομερέστερη πληροφόρηση.

Τὸ βιβλίον χωρίζεται σὲ δυὸ μεγάλες ἐνότητες. Στὴν πρώτη ἐνότητα περιλαμβάνονται ἡ περιγραφή τῶν θέσεων, τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς στρωματογραφίας, καὶ κυρίως ἐξετάζονται τὰ κτίσματα: ἡ μεγαλοπρεπῆς κυκλώπεια ἀκρόπολη, τὸ τεῖχος μὲ τὶς χαρακτηριστικὲς προεξοχῆς-ὀδοντώσεις, οἱ πύλες μὲ τοὺς ἀμυντικὸς πύργους καὶ τοὺς προμαχῶνες, ποὺ στάθηκαν πρότυπα γιὰ τὴν ὀχύρωση τῶν ἀργολικῶν ἀκροπόλεων ὅταν αὐτὲς ἀναδιοργανώθηκαν στὰ μέσα τοῦ 13ου αἰ. π.Χ. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀκρόπολης κατελάμβανε ἓνας μεγάλος περίβολος, κτισμένος κι αὐτὸς σύμφωνα μὲ τὴν κυκλώπεια τεχνικὴ καὶ χωρισμένος σὲ δύο τμήματα. Στὸ βόρειο τμήμα βρισκόταν τὸ «μέλαθρο», ἡ κατοικία τῶν διοικούντων, ποὺ ἀποτελεῖτο ἀπὸ δύο μακρόστενες πτέρυγες ποὺ συναντῶνται σὲ ὀρθὴ γωνία. Στὸ σημεῖο ἐκεῖνο βρέθηκε ἓνα κομμάτι ἀπὸ «κέρατα καθοσιώσεως», ποὺ θὰ κοσμοῦσαν ἀσφαλῶς τὸ γεῖσο τῆς στέγης καὶ θὰ ἔθεταν τὸ κτίριο κάτω ἀπὸ τὴ θεϊκὴ προστασία. Ἡ κάθε πτέρυγα ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὰ ἀνεξάρτητα μεταξύ τους διαμερίσματα, τὰ ὁποῖα ἐπικοινωνοῦν μὲ ἓνα σύστημα διαδρόμων. Στὴν ἄκρη κάθε πτέρυγας ἓνα διαμέρισμα ἔχει τὴ διάταξη μεγάρου, χωρὶς ὅμως ἐστία καὶ κίονες. Οἱ τοῖχοι τοῦ μελάθρου ἦταν τοιχογραφημένοι καὶ τὰ δάπεδα ἐπικονιαμένα. Στὸ νότιο τμήμα τοῦ περιβόλου βρίσκονται τέσσερα κτίρια, δύο παράλληλα καὶ δύο ἐγκάρσια πρὸς αὐτά. Ἔχουν ἀπλὴ ἀλλὰ φροντισμένη κατασκευὴ μὲ ἔμφαση στὴ λειτουργι-

κότητα, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ στοῦς καὶ κυρίως οἱ ἀναβάθρες γιὰ τὴν μεταφορὰ ἐμπορευμάτων, χωρὶς ὅμως νὰ ἀγνοεῖται καὶ τὸ αἰσθητικὸ στοιχεῖο. Τὰ συγκροτήματα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὶς βοηθητικὲς ἐγκαταστάσεις τοῦ μελάθρου. Πρόκειται γιὰ ἐργαστήρια, κατοικίες τεχνιτῶν καὶ χώρους ἀποθηκεύσεως. Παρ' ὅλη τὴν χρηστικὴ τους λειτουργία ὀρισμένα δωμάτια ἦταν τοιχογραφημένα καὶ εἶχαν ἐπικονιαμένα δάπεδα. Ἡ διευθέτηση τῶν χώρων τοῦ μελάθρου σὲ ἀνεξάρτητα διαμερίσματα, χωρὶς ἐστία – πού εἶναι σταθερὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἔδρας τοῦ ἡγεμόνος – καὶ χωρὶς ἱεράρχηση στοὺς χώρους, ὑποδεικνύει ὅτι ἐδῶ κατοικοῦσαν δύο ἀξιωματοῦχοι, πού εἶχαν περίπου τὶς ἴδιες δικαιοδοσίες καὶ προφανῶς εἶχαν ἀναλάβει τὴν φρούρηση καὶ τὴν ἐπίβλεψη τῆς ἀκρόπολης· στὶς βοηθητικὲς ἐγκαταστάσεις ἀποθηκεύονταν τὰ ἀγαθὰ· ὅλος ὁ Γλαῦς λοιπόν, ἀκρόπολη - ἀποστραγγιστικὰ ἔργα τῆς Κωπαΐδας - ὄχυρά, ἦταν ἓνα σύστημα πού πρέπει νὰ τὸ ἀντιληφθεῖ κανεὶς ὡς σύνολο, ἓνα συλλογικὸ ἔργο τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς. Ἡ καταστροφὴ τῶν ἀποστραγγιστικῶν ἔργων εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς ἀκρόπολης, γι' αὐτὸ καὶ ὁ χρόνος λειτουργίας της (1300-1200) ἦταν τόσο σύντομος. Αὐτὰ ἦταν τὰ καταπληκτικὰ συμπεράσματα ἀπὸ αὐτὴ τὴ σπουδαία ἀνασκαφή.

Στὸ δευτέρο μέρος τοῦ βιβλίου περιγράφονται τὰ εὐρήματα καὶ ἡ κεραμικὴ (4.500 ὄστρακα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ 1981-1991), τὰ μεταλλικὰ καὶ λίθινα ἀντικείμενα καὶ τὰ ὑπολείμματα τροφῶν, πολύτιμη πληροφόρηση γιὰ τὴν μυκηναϊκὴ ζωὴ. Στὸ μέρος αὐτὸ ἐξετάζονται λεπτομερῶς καὶ τὰ κατασκευαστικὰ δεδομένα, ἢ τοιχοποιία, λίθινη καὶ πλίνθινη, τὰ δάπεδα, οἱ θύρες, τὰ κατώφλια, οἱ στέγες καὶ τὰ θραύσματα τοιχογραφιῶν – πάνω ἀπὸ 1.000 θραύσματα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ 1981-1991, τὰ ὁποῖα θὰ ἀνασυνταχθοῦν καὶ θὰ δημοσιευτοῦν χωριστά. Τέλος ἐξετάζεται τὸ κατεξοχὴν χαρακτηριστικὸ τῆς περιοχῆς, ἢ λίμνη τῆς Κωπαΐδας, τὰ ἀποστραγγιστικὰ ἔργα, ἢ σχέση της μὲ τὴν ἀκρόπολη, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ μὴν θαυμάσει κανεὶς τὴν ἐπινοητικότητα καὶ τὴν μαεστρία, τὴν ἀξιοσύνη, τῶν Μυκηναίων, τὴν ὀργανωτικὴ καὶ τὴν τεχνικὴ.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸ περιεχόμενο, ἓνα βιβλίο χαρακτηρίζεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή του. Τὸ κείμενο τοῦ *Γλᾶ* διανθίζεται μὲ εἰκονογράφηση ποιοτικὴ καὶ καλαίσθητη. Τὰ σχέδια εἶναι ἐξαίρετα. Τὰ περισσότερα ἔχουν φιλοτεχνηθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα, ποὺ ἔχει τὴν διπλὴ ιδιότητα τοῦ ἀρχαιολόγου-ἀρχιτέκτονα, ἐνῶ τὰ ἄλλα προέρχονται ἀπὸ τὸ πολύτιμο ἀρχεῖο τοῦ Ἰωάννη Τραυλοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα ποὺ ἔχει σχεδιαστῆ ἀπὸ τὸν de Ridder. Μερικὰ εἶναι ἐντελῶς πρωτότυπα. Ὅλα ἔχουν προσαρμοθεῖ στὰ νέα δεδομένα τῆς ἀνασκαφῆς, καὶ ἔχουν μελανωθεῖ καὶ τυπωθεῖ μὲ σύγχρονες τεχνικές.

Γιὰ τὴν τέλεια ἀπόδοση τοῦ κειμένου πρέπει ν' ἀποδοθοῦν τιμὲς στὴν Ἠλέκτρα Ἀνδρεάδη, γιὰ τὴν λεπταίσθητη καλλιτεχνικὴ ἐπιμέλεια στὴν Λούση Μπρατζιώτη καὶ γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν σχεδίων στὸν Βαγγέλη Ὀλύμπο.

Ἐνα βιβλίο εἶναι ἓνα μικρὸ ἔργο τέχνης· ἀκόμη καὶ τὸ πιὸ δύσκολο κείμενο γίνεται προσιτὸ μὲ μιὰ μελετημένη παρουσίαση, συνυφασμένη μὲ τὸ πνεῦμα του. Κάθε βιβλίο, κάθε θέμα χρειάζονται τὴ δική τους ἀντιμετώπιση καὶ δὲν ταιριάζουν ὅλα σ' ἓνα γενικὸ καλούπι ἢ μιὰ μὸδα, ὅπως παρατηρεῖται σὲ ὀρισμένες σύγχρονες ἐκδόσεις διαφόρων φορέων, ἔστω πολυτελεῖς. Καὶ ἀκριβῶς στὸ σημεῖο αὐτὸ διαφέρουν τὰ βιβλία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας: γιὰ τὸ καθένα τους εἶναι ξεχωριστό, ἀρμονικὰ συνταιριασμένο μὲ τὸ κείμενό του. Κι εἶναι μιὰ πρόσθετη εὐχαρίστηση ἢ διαπίστωση ὅτι καὶ ἡ ἴδια ἡ Ἑταιρεία ἔχει διανύσει πολὺ δρόμο στὸν τομέα αὐτό. Συγκρίνοντας τὶς παλαιότερες μὲ τὶς νεότερες ἐκδόσεις παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι ἀπὸ βιβλία αὐστηρὰ ἐπιστημονικὰ ἀλλὰ μὲ κάποια ἐκδοτικὴ τυποποίηση, ἡ Ἑταιρεία μὲ περισσὴ μέριμνα καὶ φροντίδα προχώρησε σὲ ἐκδόσεις μὲ τὸν δικό τους ιδιαίτερο χαρακτήρα, ποὺ συνδυάζει τὴν ἐπιστῆμη μὲ τὴν ἄψογη τεχνικὴ καὶ τὴν καλαισθησία.

Ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος περιμένει τώρα τὶς δύο ἐπόμενες μεγάλες δημοσιεύσεις τοῦ Ἰακωβίδη: τὸν μνημειώδη *Ἄτλαντα τῶν Μυκηνῶν*, ἔργο μοναδικὸ καὶ πολύπλοκο, καὶ τὴν *Ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν*, ἐγχείρημα ἐξίσου ἐπίπονο καὶ μακρόχρονο. Καὶ οἱ δύο ἐργασίες θὰ δημοσιευτοῦν ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ἐπειδὴ φυσικὰ πρόκειται γιὰ δικές τῆς ἀνα-

σκαφές, αλλά και επειδή είναι ο μόνος οργανισμός που έχει τη γνώση, τη δυνατότητα, αλλά και τους κατάλληλους συνεργάτες για να τις φέρει σε πέρας με την έκλεπτοςμένη και σαφή παρουσίαση που μάς είναι πλέον οικεία.

Άλλα βέβαια και ο Σπύρος Ίακωβίδης είναι ο μόνος που μπορεί να καταπιαστεί μ' αυτά τα ύψηλοῦ βεληνεκοῦς ἔργα. Έχει τὸ εὖρος καὶ τὸ συνθετικὸ, καὶ συγχρόνως ἐποπτικὸ μυαλὸ γιὰ νὰ ἀνταποκριθεῖ. Ἐξάλλου – καὶ γιὰ νὰ τελειώσω σ' ἓνα τόνο χιουμοριστικὸ – γνωρίζει τοὺς Μυκηναίους ὅσο κανεῖς: τί ἔχτιζαν, τί ἔτρωγαν, πῶς ζοῦσαν, πῶς πέθαιναν, πῶς ταξίδευαν, ἀκόμη καὶ τὰ ἀμαρτήματά τους, καὶ φυσικὰ ἔχει συγκεκριμένες ιδέες ἐπὶ τοῦ θέματος. Θυμᾶμαι πρὸ ἐτῶν σὲ μιὰ χορευτικὴ βραδιά, ὅταν ὅλοι χόρευαν, ἐκεῖνος δὲν συμμετείχε· κάποιος τότε τὸν ρώτησε γιατί, συμπληρώνοντας «ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι καὶ οἱ Μυκηναῖοι χόρευαν». «Γι' αὐτὸ καταστράφηκαν», ἦταν ἡ κεραυνοβόλος ἀπάντηση τοῦ σημερινοῦ τιμωμένου!

ΝΤΟΡΑ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

ΣΤΟΝ ΓΛΑ ΔΙΑ ΣΚΑΠΑΝΗΣ ΚΑΙ
 ΓΡΑΦΙΔΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗ, Η
 Ο ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟΣ ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΚΑΙ
 ΣΥΝΕΡΓΑΤΗΣ

«Ἡ ἀνασκαφὴ εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ πράξις καταστροφῆς. Δὲν εἶναι οὐδὲν τὸ πείραμα ποὺ μπορεῖς νὰ τὸ ἐπαναλάβεις, κατὰ βούλησιν, ἀμέτρητες φορές». Μὲ τὴν συμπυκνωμένης ἐμπειρίας τούτῃ φράσιν μᾶς εἰσήγαγε, θυμᾶμαι, ὁ καθηγητὴς Σπύρος Ἰακωβίδης, δευτεροετῆς φοιτητὲς ἐμεῖς τὸ 1972, στὴν ἀνασκαφικὴ πρακτικὴ, πρὶν ἀκόμη ἀξιωθοῦμε τὴν ὅποια ἐπαφὴ μὲ τὸ φθεγγόμενον χῶμα, μὲ τὰ μυστικὰ τοῦ ὑλοποιημένου χρόνου, τὶς διαστρωματώσεις του, τὴν ἔννοια τοῦ context, τῆς ἀνασκαφικῆς συνάφειας ἑλληνιστί, τὶς ἀναγνώσεις συγχρονίας καὶ διαχρονίας. Τὴν ἀξιωματικὴ βαρῦτητα τῆς παραπάνω φράσεως θὰ τὴν κατανοοῦσαμε προϊόντος τοῦ χρόνου ὅλο καὶ καλύτερα ἐπὶ τοῦ ἀνασκαφικοῦ πεδίου, ἰδίως ὅταν τύχαινε νὰ ἐπωμιζόμαστε πᾶ ἐμεῖς τὴν εὐθύνη τῶν ἐργασιῶν, καὶ νὰ εἶναι ἡ ἀποκαλυπτόμενη εἰκόνα ἐξαιρετικὰ περίπλοκη. Δὲν παραλείπω νὰ μεταδίδω, μὲ τὴ σειρά μου, τὰ λόγια τοῦ καθηγητῆ Ἰακωβίδη στοὺς νεαροὺς συνεργάτες μου καὶ φοιτητὲς σὲ ἀνασκαφὲς ὅπως αὐτῇ, λόγου χάριν, στὸ Κουκονήσι Λήμνου, τὸν προϊστορικὸ οἰκισμὸ μὲ τὶς ἐπάλληλες οἰκιστικὰς φάσεις, προσθέτοντας μέσα ἀπὸ τὴ δική μου, πολυετὴ πλέον, ἐμπειρία καὶ παρεμφερεῖς ἀπόψεις. Ὅτι ὑπάρχουν δηλαδὴ πολλοὶ τρόποι νὰ ἀνασκάψεις, δὲν ὑπάρχει ὅμως ἕνας ἀδιαμφισβήτητος ὀρθός, καὶ ὅτι ἡ προεπιλεγόμενη κάθε φορὰ ἀνασκαφικὴ μέθοδος ἀποτελεῖ καὶ τὸ πρῶτο, καθοριστικὸ βῆμα ἐρμηνευτικῆς προσέγγισης.

Πεπεισμένος ὁ καθηγητὴς Ἰακωβίδης γιὰ τὴν ἀναγκαῖότητα μᾶς κατὰ τὸ δυνατόν πρωιμότερης ἀνασκαφικῆς ἐμπειρίας τῶν ἐπίδοξων ἀρχαιολόγων, ἐμπειρίας ποὺ ὀδηγεῖ ἐκ τῶν πραγμάτων σὲ κριτικὴ στάση ἀπέναντι στὴν ἀρχαιολογικὴ γνώση καὶ προβληματικὴ, ἔδωσε σὲ ὅλους ἀνεξαίρετως τοὺς φοιτητὲς – τὸ τονίζω – ἴσες εὐκαιρίες γιὰ συμμετοχὴ σὲ

άνασκαφές ἀνά τὴν Ἑλλάδα. Δικὴ τοῦ ἠ πρωτοβουλία, δικές τοῦ οἱ ἐπαφές μὲ τοὺς ἀρχαιολόγους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῶν ξένων Ἀρχαιολογικῶν Σχολῶν. Πρωτόγνωρη ἢ ἰσοδίκαιη αὐτὴ χειρονομία τοῦ γιὰ τὰ μέχρι τότε πανεπιστημιακὰ δεδομένα, ποὺ ὡς ἔκφραση ἀκαδημαϊκῆς δημοκρατικότητας προσλάμβανε γιὰ μᾶς τοὺς ἀνήσυχους λόγω ἰδιαίτερων πολιτικῶν συγκυριῶν φοιτητὲς καὶ τὸν χαρακτήρα εὐεργετικοῦ ἀντίβαρου. Ἔτσι, χάρις στὸν καθηγητὴ Ἰακωβίδη, πήραμε πολὺ νωρὶς τὸ ἀνασκαφικὸ βᾶπτισμα. Γίναμε – ἢ τουλάχιστον εἶχαμε τὴν αἴσθησις ὅτι γινόμασταν – ἀρχαιολόγοι. Ἡ εὐθύνη μπροστὰ στὸ δυσθεώρητο γιὰ μᾶς τοὺς νεόκοπους τότε ἀρχαιολογικὸ ἀντικείμενο προκαλοῦσε ἐνθουσιώδη ἱκανοποίηση καὶ κινητήρια αὐτοπεποίθησις. Γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνασκαφικὴ ἐμπειρία αὐτὴ καθεαυτὴν, μᾶς ἔδωσε ὁ καθηγητὴς Ἰακωβίδης καὶ ἐνδοπανεπιστημιακὸ βῆμα γιὰ τὴν ἔκθεσις τῶν ἀνασκαφικῶν ἀποτελεσμάτων, ποὺ ἢ γραπτὴ μορφή τους ἐν εἶδει πρακτικῶν μᾶς ἔφερνε ἀντιμέτωπους μὲ τὴ δεοντολογία τῆς δημοσίευσις. Πλάι στὸν καθηγητὴ Ἰακωβίδη αἰσθανθήκαμε ἐπιπλέον τὴν ἄφατη γοητεία τῆς ἔρευνας στὸ πλαίσιο τῶν σεμιναριακῶν μαθημάτων τοῦ (1972-1974) περὶ Γραμμικῆς Β καὶ περὶ τῶν αἰνιγματικῶν τεκτονικῶν σημείων (mason's marks) τῆς μινωικῆς ἀρχιτεκτονικῆς: Γόνιμες συζητήσεις, ἄσκησις ἀρχαιολογικῆς ὀξυδερκειας, ἀφομοίωσις τῆς τεράστιας βιβλιογραφίας καὶ συχνὰ πρωτότυπες ἀναζητήσεις ποὺ ἀποτυπώνονταν ἐν μέρει καὶ στὰ πρωτόλεια γραπτὰ πονήματά μας, τὰ ὅποια διόρθωνε ἐκεῖνος τάχιιστα, μὲ εὐθυκρισία, αὐστηρὸ μάτι, ἀλλὰ συνάμα καὶ μὲ λόγο ἐνθαρρυντικὸ. Πολλὲς ἀπὸ τὶς πανεπιστημιακὲς ἐργασίαις μας παρουσιάζονταν μέσα στὶς αἴθουσες μὲ σκοπὸ νὰ διευρυνθεῖ τὸ μαθησιακὸ μας πεδίο, ἀλλὰ καὶ νὰ προκληθοῦν σχόλια, κυρίως ὡς πρὸς τὴν μεθοδολογικὴ προσέγγισις τοῦ ὑπὸ ἐξέτασις κάθε φορὰ θέματος. Στὸ πλαίσιο τῶν σεμιναρίων αὐτῶν ἦλθα, θυμᾶμαι, γιὰ πρώτη φορὰ δραστικὰ ἀντιμέτωπος μὲ τὸν Διόνυσο, τὸν *Di-wo-nu-so* τῶν πινακίδων τῆς Γραμμικῆς Β, ὁ ὁποῖος ἔμελλε νὰ στίξει ἔκτοτε τὰ ἐπιστημονικὰ μου ἐνδιαφέροντα.

Δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο, λοιπόν, ὅτι ἀπὸ τὶς φουρνιὲς ποὺ

πέρασαν από τα χέρια του καθηγητή Ίακωβίδη, όσα χρόνια έθήτευσε στο Καποδιστριακό, οί περισσότεροι «καταταγήκαμε» ένθουσιωδώς στην προϊστορική άρχαιολογία, και διή στην μινωική και μυκηναϊκή. Οί παραδόσεις του, ειδικότερα, για τις μυκηναϊκές άκροπόλεις, πού μās έντυπωσίαζαν με τη σαφήνεια, την έπαγωγική δυναμική και την άψογη τεκμηρίωσή τους μέσα από πληθώρα διαφανειών και σχεδίων, έγγραφαν έντός μας με τρόπο, θα έλεγα, κυκλώπειο. Παράλληλα, ταγμένοι πλέον της Άρχαιολογίας, άναζητούσαμε και μόνοι μας πρόσθετη μυκηναϊκή γνώση, αλλά και μπούσουλα και πρότυπο γραφής άφενός στη διδακτορική διατριβή του *Η μυκηναϊκή άκρόπολις των Άθηνων* (1962), άφετέρου στην *Περατή* (1969-1970), τó πρόσφατο τότε τρίτομο έργο του για τó ΥΕ ΙΙΙΓ νεκροταφείο στην όμώνυμη τοποθεσία της άνατολικής Άττικής, έργο πού άποτελεί έως σήμερα τó άδιαμφισβήτητο διεθνώς πεδίο άναφοράς για τόν 12ο αιώνα π.Χ., την καταληκτήρια δηλαδή φάση του μυκηναϊκού κόσμου. Κυκλοφορούσε, θυμάμαι, εύρέως ή φήμη, πού έφθανε μέχρι τó άρχαιολογικό σπουδαστήριο στη Σόλωνος, όπi ό Ίακωβίδης, έκτός από ικανότατος άνασκαφέας, είναι και γρήγορος, άποτελεσματικός όσο και ύποδειγματικός στις δημοσιεύσεις των άνασκαφών του, μη αφήνοντας έκκρεμότητες και άνοιχτούς λογαριασμούς. Φήμη πού δικαιώθηκε και στα κατοπινά χρόνια με τó τρίτομο έργο του για την άκρόπολη του Γλα, και τώρα με τó έν εξέλιξει πρόγραμμα Μυκηνών. Γιατί, αν ή άνασκαφή είναι έξ όρισμού πράξη καταστροφής, όπως μās έλεγε ό καθηγητής Ίακωβίδης, ή έν εύθέτω χρόνω ύποδειγματική δημοσίευσή της είναι, πιστεύω, μαζί με τη συντήρηση και άναστήλωση, τó πιό ισχυρό μας ίσως άλλοθι για τη συνέχιση της επί του πεδίου έρευνας.

Για όλα αυτά πού άμεσα ή έμμεσα μās δίδαξε τόν εύγνωμονούμε όσοι εύτυχήσαμε να μαθητεύσουμε κοντά του. Στάθηκε δάσκαλος για μās πολύ περισσότερο από όσο συνειδητοποιούσε ίσως ό ίδιος εκείνο τόν καιρό. Και λέω «δάσκαλος», με όλη τη σημασιολογική μεσότητα της λέξης, μιās λέξης πού ή γραπτή παράδοσή της – να θυμίσω – άνάγεται στην μυκηναϊκή έποχή, και πιό συγκεκριμένα σέ πινακίδες Γραμ-

μικῆς Β ἀπὸ τὰ ἀνακτορικὰ ἀρχεῖα τῆς ἀχαιοκρατούμενης Κνωσοῦ.

Γιὰ τὸν δάσκαλο Ἰακωβίδη, ὅπως τὸν γνωρίσαμε ἐμεῖς τότε ἀλλὰ κι ἀργότερα στὴν Ἑσπερία, θὰ εἶχα νὰ καταθέσω ἀπὸ ψυχῆς καὶ ἄλλα, οὐκ ὀλίγα, ἐρμηνεύοντας τὰ αἰσθήματα ὄλων τῶν μαθητῶν του. Ὁ χρόνος ὅμως πέζει, ἐνῶ στὸ προσκήνιο τῆς ἀποφινῆς ἐκδήλωσης ὁ Γλᾶς διὰ σκαπάνης καὶ γραφίδος Ἰακωβίδη, καὶ πῶς συγκεκριμένα ἢ λίαν πρόσφατη ἀγγλικὴ ἔκδοση, πὺθ συνοψίζει στὴν οὐσία τοὺς δύο προηγούμενους τόμους *Γλᾶς* I (1989) καὶ *Γλᾶς* II (1998).

Ὁ μαθητὴς πού, μὲ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλον τρόπο, γίνεται μία μέρα συνεργάτης τοῦ δασκάλου του εἶναι γνωστὸ μοτίβο, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ σχετικὴ δυσκολία τοῦ δασκάλου, ἐνίοτε, νὰ γραδάρει τὴν πνευματικὴ ἐνηλικίωση τῶν μαθητῶν του καὶ τὶς ἐπιστημονικὲς ἀποκλίσεις, τὶς ἐπιλογές τους. Ἐφ' ὅρου ζωῆς οἱ ρόλοι στατικὰ διακριτοί, μὲ ὅ,τι αὐτὸ μπορεῖ νὰ συνεπάγεται. Ὡς μαθητὴ καὶ συνεργάτη τοῦ καθηγητῆ Ἰακωβίδη μὲ προσκάλεσε ὁ Γενικὸς Γραμματέας τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κύριος Πετράκος νὰ καταθέσω ἀπόψε, καὶ τὸν εὐχαριστῶ. Ἀδρομερῶς μίλησα ἤδη γιὰ τὸν πανεπιστημιακὸ δάσκαλο, ἀπομένει τώρα ἡ συνεργασία στὸν Γλᾶ, καὶ πῶς συγκεκριμένα ἢ ἐνασχόλησή μου μὲ τὸ τοιχογραφικὸ ὑλικό.

Γιὰ τὴν μυκηναϊκὴ ἀκρόπολη τοῦ Γλᾶ πρωτάκουσα στὶς πανεπιστημιακὲς παραδόσεις τοῦ καθηγητῆ Ἰακωβίδη, τὸ 1972, τὴ χρονιά δηλαδὴ πὺθ ἐκεῖνος προχωροῦσε στὸν συστηματικὸ ἔλεγχο τοῦ παραμελημένου ἀνασκαφικοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τὶς ἔρευνες τοῦ Θρεψιάδη τῶν ἐτῶν 1955-1961. Τὴ βαθιὰ γνώση καὶ τὸ ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν ιδιότυπη αὐτὴ ἀκρόπολη τῆς Κωπαΐδας, τὴν ἀνασκαφὴ τῆς ὁποίας, ὡς γνωστόν, θὰ τοῦ ἀνέθετε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τὸ 1978, ἀνακλοῦσαν οἱ πανεπιστημιακὲς παραδόσεις του ὅσο καὶ οἱ ἐπιλογές του στὰ θέματα τῶν γραπτῶν ἐξετάσεων. Ἀρχῆς Μαρτίου τοῦ '73, ὅταν, ἐπιτέλους, ἔσκαγε μύτη ἡ Ἄνοιξη, μετὰ τὰ ἐλπιδοφόρα γεγονότα τῆς Νομικῆς, ὀργάνωσε ὁ καθηγητὴς Ἰακωβίδης ἐκδρομὴ στὸν Γλᾶ μὲ τοὺς τεταρτοετείς φοιτητὲς τοῦ σεμιναρίου του, γιὰ νὰ «μιλήσουμε» καὶ νὰ

ἀποτυπώσουμε τις τέσσερις πύλες τῆς κυκλώπειας ὀχύρωσης. Καὶ παρόλο πὺ τέτοιες φοιτητικὲς ἐκδρομὲς σὲ μυκηναϊκὲς ἀκροπόλεις ἦταν πάντα στὸ πρόγραμμά του γιὰ ἐπιτόπιο ἀναστοχασμό, ἔλεγχο καὶ ἐμπέδωση τῆς μυκηναϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς γνώσης, ὥστόσο εἶχαμε τὴν αἴσθηση ὅτι ἡ συγκεκριμένη ἐκείνη ἐκδρομὴ λειτούργησε ἀμφίδρομα προσχηματικά, γιὰ νὰ ἐκφραστεῖ μέσα ἀπὸ τις συζητήσεις μας καὶ ἡ ἀγωνία τῶν καιρῶν. Πρὸ καὶ ἐντὸς τῶν πυλῶν τοῦ Γλαῦ, ἐμεῖς ἐν ὄρα ἐργασίας, τεκμήριο ἀψευδὲς οἱ ἀσπρόμαυρες φωτογραφίες τῆς ἐποχῆς, ἡ τρισδιάστατη ἐμπειρία μιᾶς τόσο ἰδιότυπης μυκηναϊκῆς ἀκρόπολης. Τίποτε ὅμως δὲν προδιέγραφε τότε τὴν μελλοντικὴ ἐμπλοκὴ μου στὴν ὑπόθεση τοῦ Γλαῦ πὺ θὰ γινόταν τὸ '97 χάρις στὴν ἀπὸ ἐτῶν ἐνασχόλησή μου μὲ τὴν τέχνη τῶν αἰγιακῶν τοιχογραφιῶν. Ἡ πρόταση τοῦ δασκάλου, πὺ ἐκείνο τὸν καιρὸ ὀλοκλήρωνε τὴ μονογραφία *Γλαῦ II*, νὰ ρίξω μιὰ ματιὰ στὰ πολυἀριθμὰ τοιχογραφικὰ σπαράγματα ἀπὸ τις δικὲς του ἀνασκαφὲς σὲ κτίσματα τοῦ Νοτίου Περιβόλου, μὲ ἐνθουσίασε. Καὶ τοῦτο γιὰτι στοὺς κόλπους τῆς τοιχογραφικῆς τέχνης πάντα μὲ κέντριζε περισσότερο τὸ ἀποσπασματικὸ καὶ ἐλλειπτικὸ, πὺ γιὰ νὰ ὑπάρξει, νὰ ἀποκτήσει πειστικὴ φωνή, ἀπαιτεῖ δραστικότερη τὴν ἐπενέργεια τοῦ μελετητῆ. Μὲ τὴν πρώτη κιόλας ἐπίσκεψη στὴν Ἐφορεία Ἐναλίων, ὅπου εἶχε μεταφερθεῖ τὸ τοιχογραφικὸ ὑλικὸ γιὰ συντήρηση, ἔπασα, πᾶσαμε ὄχι λαυράκι, ἀλλὰ ... κυριολεκτικὰ δελφίνοι! Ὁ καθηγητὴς μὲ τὸν γνωστὸ συγκρατημένον τρόπο του, μὺ πρότεινε ἱκανοποιημένον πάραυτα νὰ ἀναλάβω τὴ συστηματικὴ μελέτη τῶν τοιχογραφημάτων μὲ σκοπὸ τὴν ἐνσωμάτωσή τους σὲ ἰδιαιτέρου κεφάλαιο τῆς ἐπικείμενης μονογραφίας *Γλαῦ II*. Δέχθηκα ἀσμένως, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ λόγῳ τῆς τιμητικῆς γιὰ μένα συνεργασίας μὲ τὸν δάσκαλο. Ἔτσι, τὸ ἕνα δελφίνι ἔφερε τὸ ἄλλο, γιὰ νὰ προκύψει, τελικά, θραῦσμα τὸ θραῦσμα, μιὰ μεγάλης κλίμακας εἰκονιστικὴ ζωφόρος μὲ δελφίνια σὲ χαρίεσσες, ρυθμικὲς ἀναδύσεις καὶ καταδύσεις στὴ θάλασσα πὺ ἀποτελεῖ καὶ τὸ γαλάζιο βάθος τῆς παράστασης. Σὲ ἕνα δεῦτερο στάδιο, καὶ μέσα ἀπὸ ἐπίμονη «ἀνάκριση» τοῦ συνόλου τῶν σπαραγμάτων, κατάφερα νὰ κερδηθεῖ ὀλόκληρη ἡ τοιχογραφικὴ σύν-

θεση στην κατακόρυφη ανάπτυξή της, από την κατώτατη δηλαδή ζώνη του γραπτού ὀρθοστάτη ἕως καὶ τὴν ἄνω ἀπόληξη μὲ δέσμη ὀριζόντιων ταινιῶν, ὅπου σειρὲς σχηματοποιημένων ροδάκων, κισσόφυλλων καὶ ὀδοντωτὸ κόσμημα. Μὲ ἀναδρομὲς στὴν εἰκονογραφία τῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τὰ εὐρέως κρατοῦντα σὲ ὅλες τὶς μορφὲς τῆς τέχνης μέχρι τὶς πρὸ ἀσυνήθιστες ἀποκλίσεις, μέσα ἀπὸ συνδυαστικὲς μετρήσεις καὶ κάνοντας συχνὰ χρῆση τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, ἀναδύθηκε ἡ ἀναπαράσταση τῆς ὅλης σύνθεσης, γιὰ τὴν τελικὴ ἐκτέλεση τῆς ὁποίας συνεργάστηκα ἐπὶ μακρὸν μὲ τὴ ζωγράφο καὶ σχεδιάστρια κ. Ἰασασία Φάκλαρη. Τὸ «ἀσήμαντο» ἔγινε βαθμιαῖα ἐξαιρετικὰ σημαντικό, ἡ ἐμπειρία μοναδικὴ καί, βέβαια, στὸν ἀντίποδα τῶν πληθωρικῶν, καλοδιατηρημένων τοιχογραφιῶν τοῦ Ἀκρωτηρίου Θήρας. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο προσεγγίσθηκε τὸ σύνολο τῶν σπαραγμάτων ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς Ἰακωβίδη. Τὸ εἰκονογραφικὸ κέρδος ἄλλοτε μεγαλύτερο καὶ ἄλλοτε μικρότερο, θέσεις καὶ ὑποθέσεις. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ ζωφόρο τῶν δελφινῶν, κερδήθηκαν ἀπὸ τὰ σπαραγμάτα ναυτίλοι-ἀργοναῦτες, καλαμοειδῆ, ἀφηγηματικὲς ζωφόροι μικρῆς κλίμακας μὲ ἀνθρώπινες μορφὲς καὶ κτίσματα, ἐνδείξεις γιὰ παραστάσεις μικρογραφικὲς κ.ἄ. Καί, πάντως, κανένα θραῦσμα δὲν ἔμεινε ἀνεκμετάλλευτο. Ὁ χρόνος ὅμως τρέχει προφανῶς πρὸ γρήγορα ἀπὸ τὴ δική μου στρατηγικὴ δημοσίευσης, κι ἔτσι, ὅταν ἦταν πλέον ἔτοιμος ὁ *Γλᾶς II*, ἡ γραπτὴ ἐκδοχὴ τῆς συμβολῆς μου βρέθηκε παγιδευμένη σὲ μιὰ φιλόδοξα ἐξονυχιστικὴ ἔρευνα, κοντολογίς δὲν πρόλαβε τὸ πιεστήριο. Πρόλαβαν ὅμως εὐτυχῶς νὰ τυπωθοῦν τὰ σημαντικότερα θραύσματα καὶ οἱ ἀναπαραστάσεις ποὺ κοσμοῦν τὸν τόμο δίνοντας στὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα μιὰ πρώτη γεύση τῶν τοιχογραφημάτων. Μὲ ἀλλαγὴ πλευρῆς ἀποφασίστηκε, λοιπόν, τὸ τοιχογραφικὸ ὑλικό, ἀπὸ κεφάλαιο στὸ *Γλᾶς II*, νὰ ἀποτελέσει ξεχωριστὴ μονογραφία μὲ τίτλο *Γλᾶς III, Οἱ Τοιχογραφίες*. Ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ γινόταν ἄλλωστε ὀρατὴ καθὼς ἡ πραγμάτευση τοῦ θέματος ἔπαιρνε ὅλο καὶ ἐκτενέστερη μορφή, πολὺ περισσότερο μάλιστα ἀφοῦ ἔκρινα σκόπιμο, μαζί μὲ τὰ τοιχογραφήματα τῶν ἀνασκαφῶν Ἰακωβίδη, νὰ συνεξεταστοῦν καὶ οἱ μαρτυρίες γιὰ τὸν διάκοσμο

του μελάθρου από τις ανασκαφές Θρεψιάδη όσο και εκείνες από την είκοσαήμερη ανασκαφική έρευνα του de Ridder το 1893. Από την έρευνα του de Ridder – σημειωτέον – δεν έχει διατηρηθεί το παραμικρό σπάραγμα, γεγονός που έκανε την έκ νέου κριτική ανάγνωση των έλλειπτικών πληροφοριών που μάς παρέχει ο ανασκαφέας στο *BCH* του 1894 πρόκληση για μία εις μέγιστον αξιοποίησή τους μέσα και από την προβολή τους στο σώμα της αιγαιακής τοιχογραφικής τέχνης και ειδικότερα της βοιωτικής.

Η σφαιρική θεώρηση των τοιχογραφημάτων και δαπεδογραφημάτων από την ακρόπολη του Γλα, σωζόμενων και μή, που είχε ως προϋπόθεση την έρευνα και μελέτη στις αποθήκες και τα έργαστήρια του μουσείου της Θήβας, οφείλει βέβαια πολλά και στις συζητήσεις με τον καθηγητή Ίακωβίδη πάνω σε ζητήματα χρονολόγησης και ανασκαφικής συνάφειας. Ένεκα άποσπασματικότητας και χαμηλής έν γενει ποιοτικής εκτέλεσης μπορεί το συγκεκριμένο ύλικό να μη διεκδικεί περίοπτη θέση στο σώμα της αιγαιακής ζωγραφικής, αποδεικνύεται, ωστόσο, εξαιρετικά σημαντικό για άλλους λόγους: Η αναγωγή του σε ένα κλειστό χρονικό πλαίσιο, που είναι ο 13ος αιώνας π.Χ., ήτοι ο αιώνας ζωής της ακρόπολης του Γλα, μάς παρέχει τη δυνατότητα να σχηματίσουμε μία απόλυτα ασφαλή εικόνα ως προς την καταληκτική βαθμίδα της αιγαιακής τοιχογραφικής τέχνης στην μυκηναϊκή Βοιωτία. Το κέρδος αποβαίνει ακόμη μεγαλύτερο με την ένσωμάτωση στη σχετική προβληματική και των δύο άλλων μεγάλων βοιωτικών κέντρων, Θήβας και Όρχομενοῦ. Η λειτουργική ιδιαιτερότητα της ακρόπολης, ο δορυφορικός της χαρακτήρας και το γεγονός ότι, εκτός από το μέλαθρο και τα λοιπά ένδιαιτήματα, διακοσμήθηκαν, ως φαίνεται, πλατιά και οί αποθηκευτικοί χώροι του Νοτίου Περιβόλου, οδήγησαν, μεταξύ άλλων, στη συστηματική διερεύνηση ζητημάτων όπως οί μηχανισμοί διάδοσης της τοιχογραφικής τέχνης, ή ύπαρξη περιοδευόντων τοιχογράφων, ή κατίσχυση εικονογραφικών προγραμμάτων σε απομακρυσμένες μεταξύ τους περιοχές και το σημειοδοτικό εύρος των αιγαιακών τοιχογραφιών, ο άποχρῶν διάλογός τους δηλαδή με τον προς διακόσμηση έκάστοτε άρχιτεκτονικό χώρο.

Τὸ καλύτερο εἶναι, ὡς γνωστόν, ἐχθρὸς τοῦ καλοῦ, ἰδίως ὅταν τυχαίνει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ πολυπραγμοσύνη. Καὶ τοῦτο ἀποδείχθηκε καὶ στὴν περίπτωση τῆς μονογραφίας γιὰ τὶς τοιχογραφίες τοῦ Γλαῦ. Ὁ καθηγητὴς Ἰακωβίδης ἔπαψε πλέον νὰ πέζει γιὰ τὰ χρονοδιαγράμματα, κάνοντάς το σωπηρὰ μόνο. Ἐξομολογητικὰ νὰ πῶ, κλείνοντας, ὅτι ἐμένα ὅμως μὲ πέζουν ἢ ἀνάγκη ἀφ' ἑνὸς γιὰ δημοσιοποίηση τῆς κεκτημένης γνώσης ἀπὸ τὴν ἐμβριθὴ μελέτη τοῦ ὑλικοῦ, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ χρέος ἀπέναντι στοῦ δάσκαλο. Χαῖρε δάσκαλε-ἔρρωσο ἐν δημιουργίᾳ!

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΠΟΥΛΩΤΗΣ

Ο ΑΠΟΛΛΩΝ CHATSWORTH ΚΑΙ Η ΚΛΑΣΙΚΗ ΓΛΥΠΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Τὰ χρόνια τῶν κοινῶν ἀγόνων μετὰ τὴν Ἴωνικὴ Ἐπανάσταση καὶ κατὰ τὴν διάρκειά τῶν Περσικῶν, ἐπλεξαν στενότερους δεσμοὺς ἀνάμεσα στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κύπρο, καὶ τὸ φιλελληνικὸ ρεῦμα αὐξήθηκε στὸ νησί, γιὰ νὰ φθάσει σ' ἕνα ἀπόγειο μὲ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Εὐαγόρα στὸν θρόνο τῆς Σαλαμίνας. Βαθμιαῖα ἐπεκράτησαν ὁ ἑλληνικὸς τρόπος ζωῆς, ἡ ἑλληνικὴ παιδεία, οἱ ἑλληνικὲς ιδέες καὶ συνήθειες.

Ἀντικατοπτρίζοντας τὴν ἔξαρση νέων ἰδανικῶν, ἡ κυπριακὴ τέχνη εὐθυγραμμίζεται μὲ τὴν ἑλληνικὴ καὶ ἀκολουθεῖ τὰ ἑλληνικὰ πρότυπα, κυρίως τὰ ἀττικά. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. στοὺς τάφους ἰδρύνονται ἐπιτύμβια μνημεῖα καὶ οἱ μορφὲς τῶν νεκρῶν σφραγίζονται μὲ τὴν μελαγχολία καὶ τὴν ἀξιοπρέπεια ποὺ τοὺς ἔδωσαν οἱ Ἀθηναῖοι γλύπτες. Βαθύτερη ὅμως καλλιτεχνικὴ ἀναζήτηση δὲν ὑπάρχει καὶ φαίνεται νὰ ἔχει καταλάβει μιὰ κάποια ἀδράνεια τοὺς καλλιτέχνες. Ἴσως ἡ εὐαίσθητη πολιτικὴ κατάσταση, ἡ ξένη κατοχὴ ἢ ἡ κοινωνικὴ διάβρωση νὰ ἐμπόδιαν τοὺς Κυπρίους νὰ δημιουργήσουν κάτι καινούργιο, πραγματικὰ δικό τους κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτῇ, ὅπως στὸ παρελθόν. Υἱοθέτησαν ιδέες ἔτοιμες, χωρὶς οἱ ἴδιοι νὰ περάσουν μέσα ἀπὸ τὶς πνευματικὲς ἐκείνες διεργασίες ποὺ δημιουργοὺν τὶς προϋποθέσεις καὶ δίνουν τὸ ἔναυσμα γιὰ μιὰ καινούργια πολιτισμικὴ ἔκφραση. Συγκεκριμένα, ἀπὸ τὴν κυπριακὴ τέχνη λείπει ἡ ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ φάση ἀνάμεσα στὴν ἀρχαϊκὴ καὶ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ, ἡ μεταβατικὴ φάση, κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ὁποίας οἱ Ἑλληνας γλύπτες πειραματίστηκαν καὶ κατανόησαν τὴν πνευματικὴ καὶ σωματικὴ ἐνότητα τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς, τὴν πραγματικὴ δομὴ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ σώματος, καθὼς καὶ τὴ σωστὴ ἀναλογία ἀνάμεσα στοὺς μῦς καὶ τὸν σκελετό. Σ' αὐτὴν τὴν μεταβατικὴ περίοδο δημιουργήθηκε στὴν Ἑλλάδα ὁ αὐστηρὸς ρυθμὸς, ὁ ὁποῖος ἐλάχιστα ἀντιπροσωπεύεται στὴν Κύπρο ἀλλὰ καὶ γενικότερα στὴν

περιφερειακή τέχνη, πού μοιάζει συχνά προσκολλημένη στις αρχαϊκές παραδόσεις (Weill 1973, 78).

Ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἡ κυπριακὴ τέχνη χάνει τὴν αὐτονομία της καὶ σταματᾷ ὁ ρόλος πού ἔπαιζε στὴν μετάδοση ἰδεῶν ἀνάμεσα στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀνατολή. Στὶς πολιτιστικὲς της σχέσεις μὲ τὴν Ἑλλάδα ἢ Κύπρος θὰ εἶναι πλέον μόνο δέκτης. Ἔχει λεχθεῖ ὅτι οἱ ἑλληνικὲς ἐπιδράσεις εἶναι τελικὰ ἐκεῖνες πού ἐξουδετέρωσαν τὴν κυπριακὴ ἔμπνευση· ἴσως ὅμως ἡ πλήρης αὐτὴ ἀποδοχὴ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἀπὸ τοὺς Κυπρίους νὰ ἀνταποκρινόταν σὲ μιὰ ἀνάγκη «στενότερης πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς προσήλωσης στὸν Ἑλληνισμό» (Καρούζου 1954, 202).

Τὰ γλυπτὰ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς στὴν Κύπρο διακρίνονται σὲ δύο μεγάλες κατηγορίες. Στὴν πρώτη κατηγορία ἀνήκουν τὰ λεγόμενα κυπροελληνικὰ ἢ κυπροκλασικὰ γλυπτὰ. Πρόκειται γιὰ ἔργα Κυπρίων πού ἀκολουθοῦν τὰ ἑλληνικὰ πρότυπα, διατηρώντας ὅμως ζωντανὴ καὶ τὴν τοπικὴ παράδοση. Εἶναι πολλὰ καὶ ἄνισα μεταξὺ τους. Ὅρισμένα εἶναι ἀξιόλογα, ἐνῶ ἄλλα, ἀνάλογα μὲ τὶς ἐπιδράσεις πού ἔχουν δεχτεῖ,

θεωροῦνται περισσότερο ἢ λιγότερο ἐπαρχιακά. Ἡ κλίμακα τῶν διαβαθμίσεων εἶναι μεγάλη. Ὑπάρχουν ἔργα χωρὶς προσωπικότητα, ἀπλὲς μιμήσεις, καὶ ἄλλα ποὺ διατηροῦν μία πρωτοτυπία: σ' αὐτὰ παρατηροῦμε ὅτι ὁ ἑλληνικὸς χαρακτήρας δὲν ἐπνίξε ἐντελῶς τὸν κυπριακὸ, ἀλλὰ ὅτι, στὶς καλύτερες περιπτώσεις, ἐπῆλθε μιὰ ἀργὴ καὶ ἀρμονικὴ συγχώνευση καὶ τῶν δύο. Στὴν ἄλλη κατηγορία ἀνήκουν γλυπτὰ εἰσαγμένα ἀπὸ ἑλληνικὲς περιοχὲς ἢ κατασκευασμένα στὴν Κύπρο ἀπὸ Ἑλληνες τεχνίτες. Αὐτὰ τὰ ἔργα θεωροῦνται ἑλληνικά, εἶναι λίγα, καὶ χρησίμευαν ὡς πρότυπα στοὺς Κυπρίους.

Ἡ κλασικὴ τέχνη στὴν Κύπρο ἀρχίζει μὲ τὴν ἐξαιρετικὴ χάλκινη κεφαλὴ ποὺ ὀνομάζεται «Ἀπόλλων Chatsworth». Τὸ ἄγαλμα στὸ ὁποῖο ἀνῆκε δὲν σώζεται, ἢ ἀνακάλυψή του ὅμως καὶ ἡ διάσωση τῆς κεφαλῆς εἶναι σχεδὸν μυθιστορηματικά (Gjerstad 1945, 236).

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1836 χωρικοί, ποὺ ἔσοκαβαν γιὰ νὰ βροῦν νερὸ στὴν κοίτη τοῦ Πεδιαίου ποταμοῦ κοντὰ στὴν ἀρχαία Ταμασσό, ἀνακάλυψαν ἓνα χάλκινο ἄγαλμα. Ἦταν ἀκέραιο καὶ εἰκόνιζε μιὰ ἀγένεια, «ὡσὰν μπαρμπερισμένον», ἀνδρική μορφή, σχεδὸν γυμνή – φαίνονταν τὰ γεννητικὰ ὄργανα –, ἦταν ζωσμένη ὅμως γύρω ἀπὸ τοὺς γοφούς μὲ τίς «παλάσκες» τῆς. Τὰ χέρια ἦταν τοποθετημένα κατὰ μῆκος τοῦ σώματος καὶ τὸ ἀριστερὸ πόδι βρισκόταν λίγο πρὸ ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ δεξιό. Οἱ πολὺτιμες αὐτὲς πληροφορίες διασώθηκαν ἀπὸ τὸν Λουδοβίκο Ross ποὺ ταξίδεψε στὴν Κύπρο στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. (Ross 1852, 161).

Τὸ ἄγαλμα ἦταν βαρὺ. Οἱ χωρικοὶ τὸ ἔδεσαν πίσω ἀπὸ δύο βόδια γιὰ νὰ τὸ μεταφέρουν, ἀλλὰ κατὰ τὴν μεταφορὰ ἡ κεφαλὴ, τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια ἀποκολλήθηκαν. Τοῦτο ἦταν φυσικὸ διότι, ὅπως εἶναι γνωστὸ, οἱ χάλκινοι ἀνδριάντες ἀπετελοῦντο ἀπὸ διάφορα χωριστὰ κομμάτια συγκολλημένα. Φοβούμενοι τὸν ἔλεγχον καὶ τίς ἀνακρίσεις τῶν Τούρκων, ὅτι τάχα θὰ εἶχαν βρεῖ θησαυρό, οἱ χωρικοὶ ἀποτέλειωσαν τὴν διάλυση τοῦ ἀγάλματος καὶ πούλησαν τὰ κομμάτια ὡς μεταχειρισμένο μέταλλο πρὸς πέντε πιάστρα τὴν ὀκά. Τὸ σύνολο ζύγιζε περίπου 80 ὀκάδες. Μόνο ἡ κεφαλὴ διασώθηκε, ποὺ τὴν ἀγόρασε ὁ Bondinziano, Λεβαντίνος ὑποπρόξενος τῆς

Ἑλλάδας στὴν Λάρνακα. Ἀργότερα αὐτὸς τὴν πούλησε γιὰ 1.800 πιάστρα στὸν H. P. Borrell, νομισματολόγο, ἀρχαιοφιλο καὶ ἀρχαιοκάπηλο. Τὸ 1838 ἡ κεφαλὴ ἤρθε στὴν κατοχὴ τοῦ ἔκτου δουκὸς τοῦ Devonshire, ὁ ὁποῖος τὴν μετέφερε στὴν Ἑλλάδα, στὴν περίφημη γιὰ τὶς συλλογές της κατοικία του, τὸ Chatsworth House. Ἀπὸ τὸ 1958 βρίσκεται στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο.

Ἡ κεφαλὴ εἶναι κηρόχυτη (Haynes 1968, 101· Mattusch 1975, 223) σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν σπουδαία τεχνικὴ ποὺ χαρακτηρίζει τὴν μεγάλη ἑλληνικὴ γλυπτικὴ. Εἶχε κατασκευασθεῖ, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα μέλη, χωριστὰ ἀπὸ τὸ σῶμα. Τὰ μαλλιά καὶ τὰ αὐτιά εἶχαν ἐπίσης κατασκευασθεῖ χωριστὰ καὶ ὀρισμένοι βόστρυχοι ἀποκολλήθηκαν κατὰ τὴν μεταφορά, γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἔνα μάγουλο φαίνεται σήμερα πολὺ γυμνὸ. Τὰ μάτια ἦταν ἔνθετα. Οἱ λεπτομέρειες στὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου καὶ στὰ μαλλιά δηλώνονται ἐγγάρκτα.

Ἐχει γενικὰ ἐπικρατήσει ἡ γνώμη ὅτι ἡ κεφαλὴ Chatsworth εἰκονίζει τὸν Ἀπόλλωνα, ὄχι μόνον ἐπειδὴ βρέθηκε στὴν Ταμασσό, ὅπου ἔχει ἀνακαλυφθεῖ σημαντικό ἱερὸ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ παρουσιάζει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀπολλωνίας μορφῆς, ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε μετὰ τὰ Περσικά.

Τὸ θεϊκὸ πρόσωπο ἀποδίδεται μὲ πλατιᾶ ἀδρῆς γραμμὲς καὶ εὐγένεια, τὰ χαρακτηριστικὰ καλογραμμῆνα δένονται ἀρμονικὰ μεταξύ τους, ἡ ἔκφραση εἶναι νεανικὴ καὶ ἀγέρωχη συγχρόνως. Ὁ θεὸς εἰκονίζεται ἀκερσεκόμης. Εἶναι ἕνας νέος κοῦρος, ὁ «ἀγλαὸς κοῦρος τοῦ Διός» (Ὀμ. ὕμν. *Εἰς Ἑρμῆν* IV 490). Ἐχει μακριὰ μαλλιά, ποὺ πέφτουν ἐλεύθερα στοὺς ὤμους, ἐνῶ δύο βόστρυχοι στεφανώνουν τὸ μέτωπο καὶ δένονται κομψὰ σὲ κόμπο. Ἡ ἀσυνήθιστη αὐτὴ κόμμωση εἶναι κυρίως γνωστὴ ἀπὸ ἀπεικονίσεις τοῦ θεοῦ στὰ νομίσματα τῆς Κολοφῶνος (Langlotz 1974, 804). Τὸ ἔργο χρονολογεῖται γύρω στὸ 460 π.Χ. καὶ ἀπὸ ἀποψη τεχνολογίας ἀνήκει στὸν αὐστηρὸ ρυθμὸ (Ridgway 1970, 40· Boardman 1985, 26· Lawrence 1972, 128· Langlotz 1927, 166). Ἡ μορφὴ ἀναγνωρίζεται ὡς θεϊκὴ, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι ὑπερβολικὰ ἐξιδανικευμένη.

Οι μορφές του αύστηρου ρυθμού στέκονται ανάμεσα στον αρχαϊκό και στον ιδεαλιστικό φειδιακό τύπο. Χαρακτηρίζονται από την απλότητα και την αύστηρότητα της φόρμας, είναι ήρεμες και με απόλυτη αυτόσυγκράτηση έκπέμπουν ένα υψηλό αίσθημα. Πάλλονται από μια κίνηση έσωτερική και μια δύναμη κρυφή. Είναι κλειστές στον χώρο που τις περιβάλλει, συγκεντρώνοντας επάνω τους ολόκληρο το όπτικό πεδίο. Τα πρόσωπα έχουν μεγάλα, έντονα και κάπως βαριά χαρακτηριστικά. Πολλά έργα του αύστηρου ρυθμού είναι όρειχάλκινα. Οί μεγάλοι γλύπτες των αρχών του 5ου αι. π.Χ. προτιμούσαν το υλικό αυτό, που επιτρέπει μεγαλύτερη έλευθερία και δίνει στον καλλιτέχνη περισσότερες δυνατότητες από το μάρμαρο, όπου κάθε χάραγμα είναι τελειωτικό. Στα χρόνια του αύστηρου ρυθμού δημιουργούνται οί θεϊκοί τύποι και, μεταξύ άλλων, και ο τύπος του 'Απόλλωνα.

Ο 'Απόλλων Chatsworth δέν είναι φυσικά κυπριακό έργο. Είναι ένα έλληνικό έργο που μεταφέρθηκε στην Κύπρο ίσως σέ κομμάτια και συναρμολογήθηκε επί τόπου. Θα μπορούσε κανείς νά υποθέσει ότι φιλοτεχνήθηκε στην Κύπρο από Έλληνα γλύπτη αλλά, γι' αυτήν τουλάχιστον την εποχή, δέν φαίνεται νά υπάρχουν κατάλληλα εργαστήρια για έργα μεγάλου μεγέθους (Vermeule 1976, 85). Είναι όμως εξαιρετικά πιθανό νά πρόκειται για κυπριακή παραγγελία, νά κατασκευάσθηκε δηλαδή σέ έλληνικό εργαστήριο ειδικά για την Κύπρο. Ίσως έτσι μπορεί νά δοθεί μιá έρμηνεία για τίς «παλάσκες» που φορούσε ή μορφή σύμφωνα με τίς περιγραφές των χωρικών. Έχει διατυπωθεί ή άποψη ότι πρόκειται για την μίτρη ή μίτρα, ένα τύπο χάλκινης ζώνης-χάλκινου ζωστήρα ή δερμάτινου με μεταλλική επένδυση. Η μίτρη αναφέρεται στα όμηρικά κείμενα, ανάγεται ίσως και σέ παλαιότερους άκόμη χρόνους (Perdrizet 1897). Είναι κυρίως γνωστή από παραστάσεις μεταγενεστέρων εποχών, καθώς και από άπεικονίσεις άνατολικών θεών (Μπεζαντάκος 1987). Στην Ελλάδα στήν κλασική εποχή δέν συνηθίζεται πλέον, είναι όμως πιθανό ότι οί συντηρητικοί Κύπριοι έπιθυμούσαν νά άπεικονισθεί ό θεός φορώντας τό παραδοσιακό αυτό έξάρτημα. Άλλά και ή στάση του κόουρου, στήν όποία παραπέμπουν οί περιγραφές των χωρι-

κῶν – χέρια παράλληλα μὲ τὸ σῶμα καὶ ἓνα προβαλλόμενο σκέλος –, μαρτυρεῖ ἀρχαϊσμὸ καὶ συντηρητισμὸ, μέσα στὸν 5ο π.Χ. αἰ.

Ὁ Ἀπόλλων Chatsworth ἔγινε εὐρύτερα γνωστὸς μόνο τὸ 1896 χάρις στῆ δημοσίευση τοῦ Furtwängler (Furtwängler 1896, 4) καὶ πολλὲς συζητήσεις ἀκολούθησαν σχετικὰ μὲ τὴν καλλιτεχνικὴ του προέλευση. Γιὰ ἓνα διάστημα θεωρήθηκε ἔργο τοῦ Φειδία, ἐπειδὴ παρουσιάζει μιὰ σχετικὴ συγγένεια μὲ τὸν λεγόμενο Ἀπόλλωνα Kassel, ἀντίγραφο φειδιακοῦ ἔργου (Charbonneaux 1969, 141). Ἡ θεωρία ὅμως αὐτὴ δὲν εὐσταθεῖ, διότι ἡ πλαστικὴ ἔκφραση καὶ ἡ πνευματικότητα τῶν φειδιακῶν ἔργων εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴν ποὺ χαρακτηρίζει τὶς δημιουργίες τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ. Ἡ κεφαλὴ Chatsworth ἀνήκει σὲ χρόνια λίγο παλαιότερα ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Φειδία καὶ συνδέεται μὲ ἄλλα ἔργα τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ. Ἀπὸ ἄποψη τεχνοτροπίας μπορεῖ νὰ παρατηρήσει κανεὶς κάποια συγγένεια μὲ τὰ γλυπτὰ ἀπὸ τὸν ναὸ τοῦ Διὸς στὴν Ὀλυμπία, ποὺ εἶναι δημιουργήματα πελοποννησιακοῦ ἐργαστηρίου (Strong-Sellers 1929, 43). Ὅμως ἡ κεφαλὴ Chatsworth δὲν ἔχει τὴν γεμάτη, στέρεη δομὴ καὶ τὴν δεμένη ἄρθρωση ποὺ ἔχουν τὰ πελοποννησιακὰ ἔργα. Ὁ Furtwängler τὴν ἔχει θεωρήσει ἔργο τοῦ Πυθαγόρα ἀπὸ τὸ Ρήγιο, ποὺ ἦταν Ἑλληνας τῆς Ἰωνίας, καὶ πράγματι ὑπάρχουν ὀρισμένες ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὴν κεφαλὴ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου καὶ στὸν Ἡνίοχο τῶν Δελφῶν, ποὺ εἶναι δημιουργία τοῦ Πυθαγόρα. Τὰ στοιχεῖα ὅμως δὲν εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἀποδοθεῖ στὸν Πυθαγόρα καί, πάντως, στὴν ἀνάλυσή τους εἶναι δύσκολο νὰ ἐπεκταθοῦμε στὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου. Ὅπως δὲν ἔχει ἀκόμη μελετηθεῖ ἀρκετὰ ἀπὸ τεχνοτροπικὴ ἄποψη – ἐνῶ ἀντίθετα εἶναι καλὰ γνωστὴ ἡ τεχνικὴ πλευρὰ – καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθεῖ σὲ μιὰ συγκεκριμένη σχολή. Παρουσιάζει ὅμως ἓναν ἐκλεκτισμὸ (Beschi 1988), ποὺ σημαίνει ὅτι εἶναι πιθανότατα ἔργο ἐνὸς περιφερειακοῦ ἐργαστηρίου τὸ ὁποῖο συνδυάζει τόσο ἰωνικὰ ὅσο καὶ ἰταλιωτικὰ στοιχεῖα, ὅπως τὸ πλατὺ ἄνοιγμα τοῦ σχῆμα τοῦ προσώπου καὶ τὰ τονισμένα χαρακτηριστικὰ (Langlotz 1974, 803· Charbonneaux 1969, 135· Lippold 1950,

122· Pfeiff 1943, 86). Ἀνάλογα ἔργα συναντᾶ κανεὶς καὶ στὴν ἰωνικὴ ἀλλὰ καὶ στὴν ἰταλιωτικὴ τέχνη, καὶ δὲν μποροῦμε ν' ἀρνηθοῦμε ὀρισμένες συγγένειες μὲ τὴν κεφαλὴ τῆς Ἥρας ἀπὸ τὸν ναὸ Ε τοῦ Σελινοῦντος (Langlotz 1963, πίν. 108). Ἐχει γενικὰ παρατηρηθεῖ ὅτι στὴν τέχνη διαφόρων περιοχῶν τῆς περιφέρειας παρουσιάζονται κοινὰ σημεῖα. Τοῦτο ὀφείλεται στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο γίνεται ἐκεῖ ἀντιληπτὴ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη, καὶ ἀκριβῶς ἡ ἰωνικὴ καὶ ἡ ἰταλιωτικὴ τέχνη εἶναι αὐτὲς ποὺ παρουσιάζουν τὰ πρὸ πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα μεταξὺ τους. Στὴν Ἰταλία παραπέμπει καὶ ἡ μήτηρ, ὅπου, καθὼς εἰκάζεται ἀπὸ τὴν εἰκονογραφία, ὁ τύπος αὐτὸς τῆς ζώνης διατηρεῖται καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου (Gjerstad 1945, 240 σημ. 1). Ἐξάλλου πολλὰς δυτικὰς ἀποικίαις ποὺ ἰδρύονται τὸν 7ο καὶ 6ο αἰ. π.Χ. ἔχουν ὡς ἀρχηγέτη τὸν Ἀπόλλωνα (Pfeiff 1943, 86).

Ξαναγυρνώντας στὴν Κύπρο, διαπιστώνουμε τὴν ἔλξη ποὺ ἀσκοῦσε ἡ ἑλληνικὴ τέχνη στὴν περιφέρεια: στὶς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. οἱ κάτοικοι τῆς Ταμασοῦ, φιλόδοξοι καὶ προοδευτικοί, ἀψήφισαν τὶς δυσκολίες καὶ παρήγγειλαν σὲ ἑλληνικὸ ἐργαστήριον ἓνα μεγάλο καὶ ἀκριβὸ ὀρειχάλκινο ἔργο. Πιθανότατα αὐτὸ ἦταν τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ στημένο στὸν σηκὸ τοῦ ναοῦ του. Καὶ ὁ ἑλληνικὸς Ἀπόλλωνας ἦταν ἐκεῖ σὰν τέλειον θεϊκὸ πρότυπο νὰ τοὺς φωτίζει μὲ τὴν ἀτάραχη ἡρεμία του, τὴν ὑπέροχην μεγαλοπρέπεια τοῦ θεοῦ τῶν Δελφῶν, ποὺ μίλησε στοὺς ἀνθρώπους μὲ ἀνθρώπινη γλῶσσα, στὸν αἰῶνα τῆς λογικῆς. Οἱ περιπέτειες τῆς ἀρχαιολογίας ἔφεραν ὡς ἐμᾶς μόνον τὸ ὠραῖο κεφάλι του, γιὰ νὰ μᾶς θυμίζει τὴν ἀκτινοβολία τοῦ πνεύματος ποὺ τὸν γέννησε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ)

Boardman 1985:	Boardman, J., <i>Greek Sculpture. The Classical Period</i> (London 1985).
Charbonneaux 1969:	Charbonneaux, J., <i>La Grèce classique</i> (Paris 1969).
Furtwängler 1896:	Furtwängler, A., <i>Intermezzi</i> (Berlin 1896).
Gjerstad 1945:	Gjerstad, E., <i>Eranos</i> 43, 1945, 236-242.

- Haynes 1968: Haynes, D., The Technique of the Chatsworth Head, *RA* 1968, 101-111.
- Καρούζου 1954: Καρούζου, Σέμνη, *Νέα Έστία* 659, 1954, 201-205.
- Langlotz 1927: Langlotz, E., *Frü griechische Bildhauerschulen* (Nürnberg 1927).
- Langlotz 1963: Langlotz, E., *Die Kunst der Westgriechen* (München 1963).
- Langlotz 1974: Langlotz, E., Der Apollon Chatsworth, στο *Mélanges Mansel II* (Ankara 1974) 803-807.
- Lawrence 1972: Lawrence, A. W., *Greek and Roman Sculpture* (London 1972).
- LIMC *Lexikon Iconographicum Mythologiae Classicae I., λ. Apollon* άρ. 561.
- Lippold 1950: Lippold, G., *Griechische Plastik* (München 1950) 122.
- Mattusch 1975: Mattusch, Carol, *Casting Techniques of Greek Bronze Sculpture* (Un. of North Carolina 1975) 223-230.
- Μπεζαντάκος 1987: Μπεζαντάκος, Ν., *Ἡ ἀρχαία ἐλληνική μίτρα* (Αθήνα 1987).
- Perdrizet 1897: Perdrizet, P., Sur la "mitré" homérique, *BCH* 21, 1897, 169-183.
- Pfeiff 1943: Pfeiff, K. A., *Apollon* (Frankfurt 1943) 84-86.
- Ridgway 1970: Ridgway, Brunilde, S., *The Severe Style in Greek Sculpture* (Princeton 1970).
- Rolley 1999: Rolley, Cl., *La Sculpture grecque II* (Paris 1999) 396.
- Ross 1852: Ross, L., *Reisen auf der griechischen Inseln IV (Reisen nach Kos, Halikarnassos, Rhodos und der Insel Cypern)* (Halle 1852) 161-163.
- Strong-Sellers 1929: Strong-Sellers, Eugénie, *Antike Denkmäler IV* (1929) 40-43.
- Vermeule 1976: Vermeule, C., *Greek and Roman Cyprus* (Boston 1976).
- Weill 1973: Weill, Nicole, Une tête de kouros archaïque à Salamine de Chypre, στο *Salamine de Chypre, IV. Anthologie Salaminienne* (Paris 1973) 57-79.
- Beschi 1988: Beschi, L., προφορική μετάδοση 1988.

ΝΤΟΡΑ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

† JEANNE LOUIS ROBERT

Ἀπὸ τὴν Τετάρτη 6 Φεβρουαρίου ἡ Jeanne Robert ἀναπαύεται δίπλα στὸν ἄνδρα της, Louis Robert, στὸν οἰκογενειακὸ τάφο ποὺ ἐκεῖνος εἶχε ἀγοράσει στὸ παρισινὸ κοιμητήριον τοῦ Montparnasse. Πέθανε τὶς πρῶτες πρωινὲς ὥρες τῆς Πέμπτης 31 Ἰανουαρίου ἀπὸ ὀξεία βρογχοπνευμονία στὸ νοσοκομεῖο Georges Pompidou, ὅπου τὴν εἶχαν μεταφέρει πρὶν ἀπὸ δέκα ἡμέρες λόγῳ ἐπιδείνωσης τῆς ὑγείας της. Ἡ ἴδια εἶχε καθορίσει τὶς διαδικασίες τῆς κηδείας της ἀρκετὰ χρόνια πρὶν σὲ συνεννόηση μὲ τὸν ἱερέα père Saffrey, τὸν ἴδιο ποὺ εἶχε χοροστατήσει στὴν κηδεία τοῦ ἄνδρα της, ζητώντας του νὰ εὐλογήσει τὴν στιγμή τοῦ ἐνταφιασμοῦ.

Ἡ Jeanne Vanseveren-Robert γεννήθηκε στὶς 31 Δεκεμβρίου 1910 στὴν Houpline, μία μικρὴ βιομηχανικὴ κωμόπολη στὴν περιοχὴ τῆς Lille. Ἦταν τὸ προτελευταῖο παιδί μιᾶς πολυμελοῦς οἰκογενείας μὲ πολὺ μέτριες οἰκονομικὲς δυνατότητες. Ἡ ἴδια διηγόταν τὶς μεγάλες δυσκολίες ποὺ συνάντησε μὲ τὸν ἐρχομὸ της στὴν ζωὴ. Ὁ πατέρας πέθανε πολὺ νέος μερικὸς μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν γέννηση τῶν διδύμων κοριτσιῶν του. Ἡ μητέρα τὸν ἀκολούθησε λίγο μετὰ ἀφήνοντας πεντάρφανα τὰ ἕξι παιδιά τους, ἀγόρια καὶ κορίτσια. Μετὰ τὴν ἔκρηξη τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου καὶ τὸν τραγικὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν ὀρφανῶν τὸ γαλλικὸ κράτος ἀπηύθυνε ἔκκληση στὰ διάφορα δημόσια ἰδρύματα, ὅπως μουσεῖα, νοσοκομεῖα, σχολεῖα κλπ., νὰ υἱοθετήσουν ὀρφανὰ τοῦ πολέμου. Ἄλλωστε, καὶ ἡ γενέτειρά της Houpline εἶχε καταστραφεῖ ἀπὸ τοὺς βομβαρδισμούς. Μαζὶ μὲ τὰ ὀρφανὰ τοῦ πολέμου δύο ἀπὸ τὰ ὀρφανὰ τῆς οἰκογένειας Vanseveren, ἡ μικρὴ Jeanne μὲ τὴν ἀγαπημένη της ἀδελφὴ Clairette υἱοθετήθηκαν ἀπὸ τὸ λύκειο τῆς πόλεως τοῦ Bordeaux. «Ἔτσι μπορέσαμε νὰ μορφωθοῦμε», ἔλεγε μὲ εὐγνωμοσύνη ἡ ἴδια. Ἡ ἀγάπη της γιὰ τὴν μόρφωση καὶ ἡ ἐξυπνάδα της τὴν ὀδήγησαν, παρ' ὅλες τὶς σημαντικὲς πάντα ὑλικὲς δυσχέρειες, στὶς μεγάλες σχολὰς τῶν Παρισίων. Ἡ ἀγάπη της γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα τὴν ἔφερε τὸ 1934 στὴν IVe Section (sciences

historiques et philologiques) της *École Pratique des Hautes Études* στα μαθήματα του νέου αλλά ήδη γνωστού διεθνώς καθηγητή της 'Ιστορικής Γεωγραφίας (λίγα χρόνια αργότερα ανέλαβε και την διδασκαλία της 'Επιγραφικής), Louis Robert. Παρακολούθησε επίσης τις παραδόσεις του Pierre de la Coste-Messelière, του Elias Bickerman και του Jean Hatzfeld. 'Ο Louis Robert διέκρινε γρήγορα τόν ζήλο και τις γνώσεις της νεαρής μαθήτριας, ή όποια πράγματι γράφει άμέσως τὸ πρω-

τόλειό της στην *Revue de Philologie* 1936. Στο άρθρο αυτό επανεκδίδει ένα σημαντικό ψήφισμα από το Ίλιον, που φυλάσσεται στο μουσείο του Λούβρου, τροποποιημένο χάρη στις νέες αναγνώσεις και αποκαταστάσεις της.

Με την ενθάρρυνση και την βοήθεια του Louis Robert η νεαρή έπιγραφικός έλαβε την ύποτροφία Delamarre και ήλθε στην Έλλάδα το 1936 για έπιτόπια μελέτη των έπιγραφών. Σύμφωνα με το πρόγραμμα που εκείνος της έδωσε, έπισκέφθηκε την Άμοργό και την Χίο, όπου ανακάλυψε και μελέτησε πλῆθος ανέκδοτων έπιγραφών. Ανακάλυψε επίσης και τους άνθρώπους. Η ίδια μιλούσε με εκτίμηση για τον μεγάλο Χρήστο Καρούζο, τότε έφορο Κυκλάδων – ή Σέμνη Καρούζου ανέφερε συχνά την έντονη έντύπωση που της προκάλεσαν οι ικανότητες του νεώτατου Louis Robert, τον οποίο γνώρισε όταν αυτός ήταν μέλος της Γαλλικής Άρχαιολογικής Σχολής – και τον Στρατή Παρασκευαΐδη, τότε έφορο νήσων βορείου Αιγαίου, στους οποίους όφειλε διευκολύνσεις για την άπρόσκοπτη δημοσίευση και μελέτη ανέκδοτων έπιγραφών στην Άμοργό και την Χίο αντίστοιχα. Θυμόταν επίσης τους νησιώτες που την βοήθησαν στην αναζήτηση των έπιγραφών, και μιλούσε για τον τρόπο ζωής και τις συνήθειές τους που θύμιζαν αυτές της αρχαιότητας. Όπως διηγόταν ή ίδια, ή παραμονή της στην Έλλάδα ήταν μία από τις εύτυχοιμένες περιόδους της ζωής της, αφού, απαλλαγμένη από τις άμεσες ύλικές αγωνίες, μπόρεσε να ασχοληθεί δημιουργικά με τις έπιγραφές και την αρχαιολογία. Άνθρωπος με ζωντάνια και ποικίλα ένδιαφέροντα ή Jeanne Vanseveren, εκτός της έπιστήμης της, ένδιαφέρθηκε να γνωρίσει όσο βρισκόταν στην Άθήνα – έμνε στα Πατήσια – κάτι από την πνευματική και καλλιτεχνική ζωή της προπολεμικής Έλλάδας, αναμνήσεις της οποίας διηγόταν πολλές δεκαετίες μετά.

Καρπός των έρευνών της στην Έλλάδα ήταν ένα άρθρο στην *Revue de Philologie* 1937 με αρκετές ανέκδοτες έπιγραφές της Άμοργού και της Χίου ποικίλου περιεχομένου: τιμητικά ψηφίσματα, κανονισμοί ιδρυμάτων, κατάλογος συνδρομητών για την όχύρωση των τειχών, κατάλογος προξένων, διαιτησία μεταξύ Λαμψάκου και Παρίου. Τα δύο παραπάνω άρθρα

εἶναι τὰ τελευταῖα ποὺ ἡ νεαρὴ ἐπιγραφικὸς ὑπογράφει μὲ τὸ πατρικὸ τῆς ὄνομα.

Μὲ αὐτὲς τὶς ἐπιτυχεῖς «ἐξετάσεις» καὶ τὴν ἐνθάρρυνση τοῦ Louis Robert ἢ Jeanne Vanseveren ἀνέλαβε νὰ ἐκπονήσει τὸ corpus τῶν ἐπιγραφῶν τριῶν πόλεων τῆς Καρίας, τῆς Ἀλικαρνασσοῦ, τῆς Μύνδου καὶ τῆς Στρατονίκειας. Προσπάθησε ἐπίσης νὰ συμμετάσχει σὶς εἰδικὲς ἐξετάσεις ἐπιλογῆς τῶν μελῶν τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν. Τὰ δύσκολα ὅμως ἐκεῖνα χρόνια γενικὰ γιὰ τοὺς ἀρχαιολόγους καὶ τὴν Ἀρχαιολογία, ποὺ διῆγε τὴν ἐπικὴ τῆς περιόδου, ἦταν ἀκόμα δυσκολότερα γιὰ τὶς γυναῖκες ἀρχαιολόγους ἀνεξαρτήτως γεωγραφικῶν συντεταγμένων. Ἔτσι ἡ νεαρὴ Jeanne Vanseveren δὲν ἔγινε δεκτὴ. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐπηρέασε τὸν Louis Robert, ὁ ὁποῖος μετὰ ἀπὸ τόσες δεκαετίες τὸ διηγόταν συχνά. Ὅπως ὁ ἴδιος ἔλεγε, τὸ ἀδιέξοδο ποὺ δημιουργήθηκε βοήθησε νὰ ἐκδηλωθοῦν τὰ αἰσθήματα βαθιᾶς ἐκτίμησης καὶ συμπάθειας ποὺ ἔτρεφε γιὰ τὴν μαθήτριά του. Ἔτσι τῆς πρότεινε νὰ παντρευτοῦν.

Μετὰ τὸν γάμο τους ἡ Jeanne Robert ἐκτὸς ἀπὸ δύο ἄρθρα ποὺ ὑπογράφει μόνη, τὸ ἓνα στὴν *Revue de Philologie* 1940 (ἐπιγραφὰς τῆς Καρίας) καὶ τὸ ἄλλο, πολὺ ἀργότερα, στὴν *Revue des Études Grecques* 1967 (ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα ἀπὸ τὴν Χίο), συνεργάζεται στενὰ μὲ τὸν ἄνδρα τῆς στὴν συγγραφή πολλῶν ἄρθρων καὶ μονογραφιῶν καὶ ὄχι μόνον. Πράγματι, ὅπως εἶναι ἄλλωστε γνωστό, στὸ ἔργο τοῦ Louis Robert ὑπάρχει γενικὰ ἡ συμβολὴ τῆς Jeanne Robert. Ἡ ἐπιστημονικὴ τῆς δραστηριότητα διοχετευόταν, ἐκφραζόταν μέσα ἀπὸ τὴν δική του. Ἐπίσης στὸ τέλος τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους ἐκεῖνη ἔδειχνε στοὺς μαθητὲς του πῶς γίνονται τὰ ἔκτυπα τῶν ἐπιγραφῶν σὶς ἀποθήκες τοῦ Λούβρου.

Τὸ ὑλικὸ τῶν κοινῶν ἄρθρων καὶ μονογραφιῶν τους προερχόταν ἀπὸ τὶς πολλὲς καὶ μακρὲς ἀρχαιολογικὲς ἀποστολὲς γιὰ τὴν ἐξερεύνηση τῆς Μ. Ἀσίας. Οἱ ἀποστολὲς αὐτὲς ἄρχισαν ἀπὸ τὸ 1946 καὶ συνεχίστηκαν κανονικὰ κάθε χρόνο, βεβαίως καὶ τὴν περίοδο τῆς διεύθυνσης τοῦ Γαλλικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τὸν Louis Robert (1956). Διαρκοῦσαν συνήθως ἀπὸ τὸν Ἰούλιο ἕως τὸν

Νοέμβριο, όποτε άρχιζαν τὰ μαθήματα στην École Pratique des Hautes Études καὶ τὸ Collège de France. Ἡ ἀρχὴ ἔγινε ἀπὸ τὴν Καρία, ἡ όποία μελετήθηκε χωρὶὸ πρὸς χωρὶὸ καὶ κοιλάδα πρὸς κοιλάδα. Μελετήθηκε ἐπίσης ἡ Μυσία, ἡ Πισιδία, ἡ Λυδία, ἡ Ἰωνία... Διέσχισαν μαζί τὴν Μ. Ἀσία πραγματικά ἀπὸ τὸ ἓνα ἄκρο ἔως τὸ ἄλλο. Τὸ ζεῦγος Robert ἐτύγχανε παντοῦ καλῆς ὑποδοχῆς καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους. Ἀπὸ τοὺς τελευταίους ζητοῦσαν νὰ τοὺς δεῖξουν κυρίως, ἐκτὸς ἀπὸ ἐπιγραφές, χάλκινα νομίσματα, ὑλικὸ καθοριστικῆς σημασίας γιὰ τὴν Ἱστορικὴ Γεωγραφία, ἓνα ἀντικείμενο ποὺ μὲ πάθος μελετοῦσαν. Μία ἄλλη κοινὴ δραστηριότητά τους ἦταν ἡ ἔρευνα καὶ μελέτη ἐπιγραφῶν στὰ μουσεῖα. Ἐπισκέφθηκαν καὶ ἐργάστηκαν σὲ ὅλα ἴσως τὰ μουσεῖα ποὺ ὑπῆρχαν τότε στην Τουρκία, ὅπως ἔλεγε ἐκεῖνη. Στην Μ. Ἀσία πραγματοποίησαν δύο πολὺ δύσκολες ἀνασκαφές μὲ τὴν συνεργασία τοῦ Roland Martin καὶ ἄλλων ἀρχαιολόγων. Ἀνέσκαψαν τὸν ναὸ τῆς Ἀρτέμιδος στην Ἀμυζόνα μέσα στὸν τραχὺ ὄρεινὸ ὄγκο τοῦ Λάτμου στην βορειοδυτικὴ Καρία. Σχεδὸν συγχρόνως καὶ ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν ἀνέσκαψαν ἐπίσης τὸν ναὸ μὲ τὸ μαντεῖο τοῦ Κλαρίου Ἀπόλλωνος στην πεδιάδα τῆς Κολοφῶνος. Ἡ περιοχὴ πλημμύριζε ἀπὸ τὸν ποταμὸ ποὺ τὴν διασχίζει. Αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἡ ἀντιγραφὴ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Κλάρου νὰ γίνεται κάτω ἀπὸ δύσκολες συνθῆκες, «ἤμουν συχνὰ μέσα στὸ νερό», θυμόταν ἡ Jeanne Robert.

Καρπὸς τῶν πολύχρονων αὐτῶν κοινῶν ἐρευνῶν ἦταν τὰ βιβλία: *La Carie, histoire et géographie historique, avec le recueil des inscriptions antiques*, II, *Le plateau de Tabai et ses environs* (1954)· *Hellenica* VI (1948), μὲ ὑλικὸ ἀπὸ τὴν Μυσία, τὴν Καρία καὶ τὴν Λυδία· *Hellenica* IX (1950), μὲ ὑλικὸ ἀπὸ τὰ μουσεῖα τῆς Μαγνησίας, τῆς Ἀτταλείας, τῆς Ἀγκύρας καί, τέλος, τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἀκολουθοῦν οἱ μονογραφίες *Fouilles d'Amyzon en Carie*, I, *exploration, histoire, monnaies et inscriptions* (1983) καὶ *Claros*, I, *décrets hellénistiques*. Τὴν τελευταία ἀποτελεῖωσε καὶ δημοσίευσε μόνη ἡ Jeanne Robert τὸ 1989, τέσσερα χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ δασκάλου.

Κοινὸ τους ἔργο εἶναι βέβαια καὶ γιὰ μισὸ σχεδὸν αἰῶνα τὸ

Bulletin Épigraφική. Πράγματι, άμέσως μετά τον γάμο τους ή Jeanne Robert άποτελεί μαζί με τον Louis Robert και τον Robert Flacelière μέλος της τριάδας που έκδίδει το *Bulletin Épigraφική* των έτων 1938 και 1939 πάντα στην *Revue des Études Grecques*. Άπό το 1940 έως και το 1984 (λείπουν τα έτη 1945, 1957 και 1975) αυτό το πολύτιμο γενικά για την Άρχαιογνωσία δελτίο έκδίδεται μόνον άπό το ζεύγος Robert. Ή συμμετοχή της Jeanne Robert στο *Bulletin Épigraφική* ήταν σημαντική. Έκτός των άλλων είχε και την τελική γλωσσική επμέλεια του χειρογράφου. Ό Louis Robert μάλιστα, που χρησιμοποιούσε στην διδασκαλία και στον γραπτό του λόγο μία γλώσσα άρκετά άπλή, έκτιμούσε αυτή την συμβολή της «puriste», όπως την άποκαλούσε, συζύγου του. Άπό τότε που έληξαν οι θερινές άποστολές τους στην Μ. Άσία, ή Jeanne Robert έγραφε όλο σχεδόν τον Αύγουστο στην δίγλωσση γραφομηχανή της το *Bulletin Épigraφική*. Έργασία έπίπονη και κουραστική όχι μόνον για τα μάτια αλλά και τα χέρια της, που έφεραν, άπό πολλές ήδη δεκαετίες, έντονα τα ίχνη μιας παραμορφωτικής άρθρίτιδας.

Όταν το *Bulletin Épigraφική* έπαιρνε τον δρόμο του τυπογραφείου, τότε είχε σειρά ή άνάπαυση. Το ζεύγος Robert περνούσε τις διακοπές του τον Σεπτέμβρη στις ίαματικές πηγές του Vernet-les-Bains στα γαλλικά Πυρηναία. Έμεναν κάθε χρόνο στην βίλα «Las Albadas» και έκαναν μαζί καθημερινούς περιπάτους. Ή άφοσίωση του ένός προς τον άλλον ήταν χαρακτηριστική. Ήσαν τόσο ένωμένοι παρ' όλες τις διαφορές τους, π.χ. σε θρησκευτικές ή κοινωνικές άντιλήψεις, ώστε εκείνος παραδεχόταν συχνά ότι δεν θα μπορούσε να άντέξει την ζωή χωρίς εκείνη και εύχόταν να φύγει πρώτος άπό την ζωή.

Άν θέλει να μιλήσει κανείς για την άνθρώπινη πλευρά της Jeanne Robert το πρώτο στοιχείο είναι άναμφισβήτητα ό ίσχυρότατος χαρακτήρας της. Άνθρωπος πάντα ζωντανός, ή Jeanne Robert έδινε συχνά κουράγιο σε όσους μαθητές το είχαν άνάγκη. Οι Robert έκτιμούσαν ιδιαίτερα την πίστη και την άφοσίωση, στις όποιες άνταποκρίνονταν γενναιοδώρα και σχεδόν πατρικά. Όχι σπάνια διάφοροι παράγοντες, κυρίως

έξωγενείς, τούς έπηρέαζαν άρνητικά για κάποιον και ίσως για κάποιο διάστημα. Άρκοϋσε όμως μία έπικοινωνία για να έπανατοποθετήσει δοκιμασμένες σχέσεις έμπιστοσύνης και άφοσίωσης στα γνωστά πλαίσια, όπου και παρέμεναν. Είναι βέβαιο ότι για διαφόρους λόγους όλοι δέν μπορούν να προσυπογράψουν όλα αυτά. Είναι έξάλλου άλήθεια ότι όσοι τούς γνώριζαν άπλως άπό τo *Bulletin Épigraφική*, θά δυσκολεύονταν πράγματι πολύ να πιστέψουν τις πραγματικά ποικίλες, και καμιά φορά συγκινητικές, έκδηλώσεις στοργής και φροντίδας της Jeanne Robert, τις όποιες εκείνη ήξερε να έξωτερικεύει με ξεχωριστό για τόν κάθε άνθρωπο τρόπο και ιδίως για τούς νεότερους μαθητές, «les enfants de la maison», όπως έλεγε εκείνη. Θα θεωρούσαν ίσως άπίστευτο τo ένδιαφέρον τών συγκεκριμένων ανθρώπων, και ιδίως εκείνης, να φωτοτυπούν άρθρα στο μηχάνημα που είχαν στο σπίτι τους ή να γράφουν ιδιόχειρες σημειώσεις και να τις άποστέλλουν σε διαφόρους μαθητές σε διάφορες χώρες στο έξωτερικό για να βοηθήσουν την έρευνά τους και να τούς τονώσουν. Ή ακόμα τo ένδιαφέρον τους να τηλεφωνούν συνεχώς για να στηρίξουν τούς έλάχιστους που εργάζονταν ακόμα στο Παρίσι και άγωνιούσαν μακριά άπό την Έλλάδα τo δύσκολο εκείνο καλοκαίρι τοϋ 1974. Θα παραξενεύονταν άρκετοί στην θέα εκείνου να δακρύζει άνακοινώνοντας ένα τραγικό συμβάν που έπληξε προσφιλή μαθητή ή ακόμα στην θέα και τών δύο να άναφέρουν με στοργή μαθητές, στους όποιους θά χάριζαν κάποια άπό τα βιβλία που είχαν διπλά. Πόσα ακόμα παρόμοια θά μπορούσαν να άναφέρουν όποιοι γνώρισαν άπό κοντά έκτός άπό την έπιστήμη τους και την στοργή τους...

Ήντίο άκριβή μου κυρία Jeanne Robert.

ΒΑΣΑ ΚΟΝΤΟΡΙΝΗ

ΕΒΗΣ ΤΟΥΛΟΥΠΙΑ

ΤΑ ΕΝΑΕΤΙΑ ΓΛΥΠΤΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ
ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΔΑΦΝΗΦΟΡΟΥ
ΣΤΗΝ ΕΡΕΤΡΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή – 2. Τὰ θραύσματα: Κατάλογος I: Θραύσματα ἀπὸ τὰ ἐναέτια γλυπτά – Κατάλογος II: Θραύσματα ποὺ πιθανῶς ἀνήκουν στὰ ἐναέτια γλυπτά – Κατάλογος III: Θραύσματα ποὺ δὲν ἀνήκουν στὰ ἐναέτια γλυπτά – Τεχνικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν γλυπτῶν – Τὰ χρώματα – 3. Τὸ δυτικὸ ἀετώμα: Οἱ ἐνδείξεις ἀπὸ τὰ θραύσματα – Εἰκονογραφικὰ παράλληλα – Ἡ σύνθεση τοῦ ἀετώματος – Τὸ θέμα – 4. Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος – 5. Τυπολογικὰ, εἰκονογραφικὰ καὶ τεχνολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν γλυπτῶν: Τὸ Ἐργαστήριο καὶ ἡ χρονολόγηση – 6. Τέχνη καὶ ἱστορία τῆς Ἐρέτριας στὰ ὑστεροαρχαῖκα χρόνια – Κατάλογος IV – Ἀγγλικὴ περίληψη.

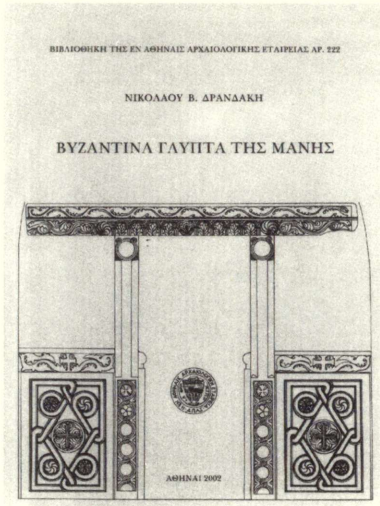
Σχῆμα 24×17 ἐκ., σελίδες 96, πίνακες 82.

Διατίθεται στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, Πανεπιστημίου 22, Ἀθῆνα 106 72,
τηλ. (010) 3625531, Fax (010) 3644996.

Ἐκδόθηκε ἐπίσης ἐπὶ ἀντικαταβολῇ, κατόπιν παραγγελίας.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΓΛΥΠΤΑ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΙΑ΄ ΑΙΩΝ: I. Ένυπόγραφα καὶ χρονολογημένα γλυπτά – II. Ένυπόγραφα καὶ ἀχρονολόγητα γλυπτά – III. Γλυπτά ἀνυπόγραφα καὶ χρονολογημένα – IV. Άνυπόγραφα καὶ ἀχρονολόγητα γλυπτά ἀποδιδόμενα στὸν Μαρμαρὰ Νικήτα ἢ στὸ ἔργαστήρι του – V. Έργα ἀνυπόγραφα καὶ ἀχρονολόγητα.

ΙΒ΄ ΑΙΩΝ: I. Άνυπόγραφα χρονολογημένα γλυπτά – II. Άνυπόγραφα καὶ ἀχρονολόγητα γλυπτά.

ΙΓ΄ ΑΙΩΝ: Γλυπτά ἀνυπόγραφα καὶ ἀχρονολόγητα.

ΙΔ΄ ΑΙΩΝ: Γλυπτά ἀνυπόγραφα καὶ χρονολογημένα.

Παρατηρήσεις στὸν διάκοσμο τῶν γλυπτῶν τῆς Μάνης.

Διακοσμητικὰ θέματα τῶν γλυπτῶν (σχέδια).

Άγγλικὴ περίληψη.

Σχῆμα 28×21 ἐκ.

Διατίθεται στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, Πανεπιστημίου 22, Ἀθήνα 106 72,
τηλ. (010) 3625531, Fax (010) 3644996.

Άποστέλλεται ἐπίσης ἐπὶ ἀντικαταβολῇ, κατόπιν παραγγελίας.